

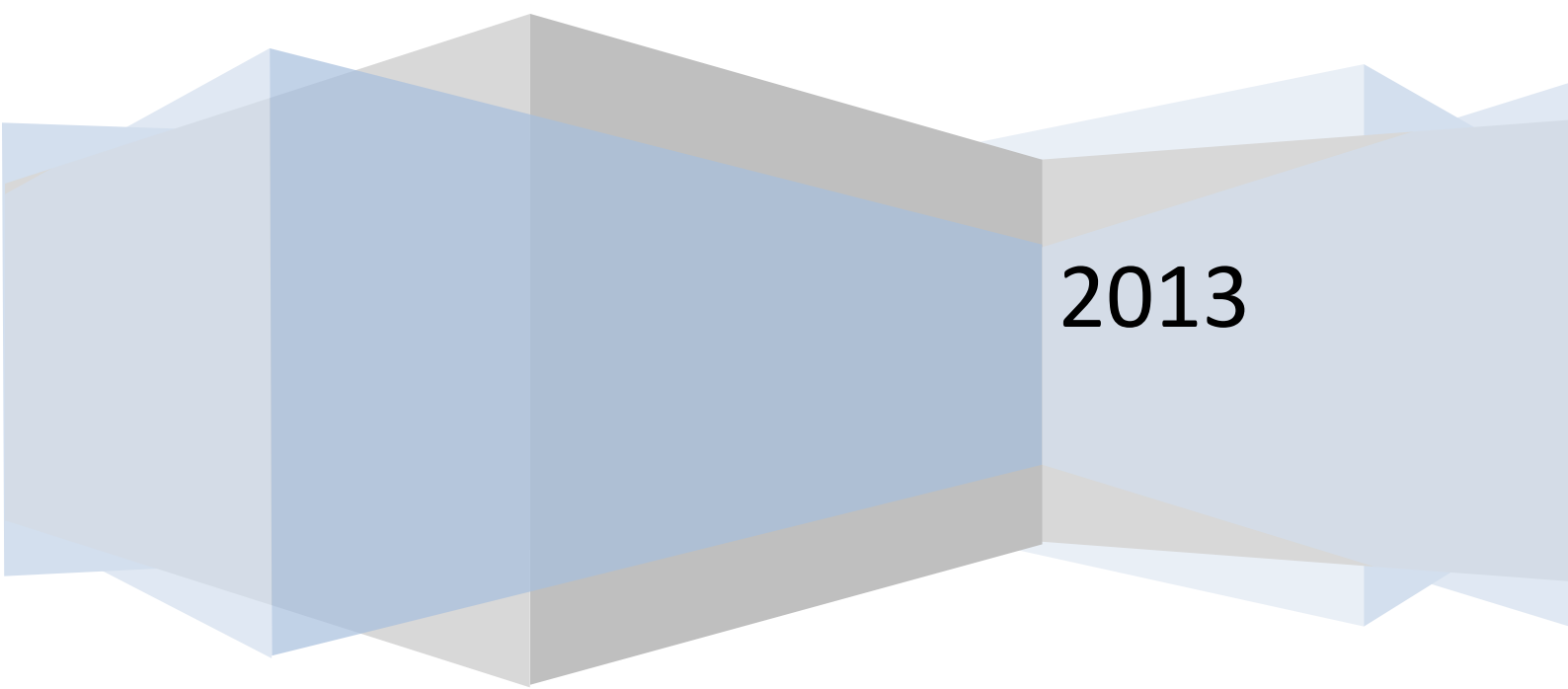
Universiteit Twente

Het sociaal leenstelsel

En de verwachte effecten op de
toegankelijkheid van het hoger onderwijs

Auteur: Esther Apperloo

Begeleider: Hans Vossensteyn

2013

Het sociaal leenstelsel

En de verwachte effecten op de toegankelijkheid van het
hoger onderwijs

Bacheloropdracht

Ter verkrijging van het bachelordiploma bestuurskunde

aan de Universiteit Twente,

op gezag van mijn begeleider

prof. dr. Hans Vossensteyn,

in openbaar te verdedigen

op donderdag 11 juli 2013 om 13.45

door

Esther Samina Apperloo

geboren op 22 juni 1992

te Leiden

Voorwoord

Deze bacheloropdracht is door mij uitgevoerd ter afsluiting van mijn bacheloropleiding. De opdracht kan zowel intern (UT als thuisbasis) als extern worden uitgevoerd. In mijn geval is er gekozen voor het eerste, een interne opdracht. De interne opdrachtgever is CHEPS (Centre for Higher Education Policy Studies). CHEPS is een interdisciplinair onderzoek instituut gevestigd aan de faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente. Sinds 1984 publiceert CHEPS een aanzienlijke hoeveelheid onderzoek over het hoger onderwijs met in het bijzonder op systeem- en institutioneel niveau. CHEPS streeft naar meer begrip over de institutionele, nationale en internationale kwesties die zich afspelen op het hoger onderwijs.

In dit verslag zal nader onderzoek verricht worden naar het sociaal leenstelsel. Het doel hiervan is om advies te kunnen uitbrengen over wat voor effecten het sociaal leenstelsel heeft op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Met dit onderzoek wil ik een belangrijk discussiepunt van de politieke partijen, namelijk de toegankelijkheid van het hoger onderwijs, toelichten.

Deze bacheloropdracht vormt meteen het eerste onderzoek dat ik zelfstandig moet uitvoeren en vormde daarmee ook een uitdaging. Natuurlijk heeft mijn begeleider mij geadviseerd, maar ik kan niet overleggen met medestudenten, zoals ik eerder gewend was. Daarom ligt de verantwoordelijkheid volledig bij mezelf.

Mijn eerste doel van dit onderzoek is geweest om kennis te maken met onderzoeken. Natuurlijk heb ik afgelopen jaren veel informatie weten te vergaren over onderzoek, maar heb nog niet veel met deze informatie in de praktijk gedaan. Dit is zeker wel belangrijk, omdat dit gezien de toekomst erg bruikbaar kan zijn. Een bijkomend doel is om qua taal een goed verslag te overhandigen. Voor mij is dit tevens een gelegenheid om mijn schrijfvaardigheid te verbeteren. Dit vind ik belangrijk, omdat je later met de studie bestuurskunde vaak adviezen moet schrijven en dit moet natuurlijk in professionele schrijftaal gebeuren.

Hans Vossensteyn, mijn begeleider, wil ik graag bedanken voor zijn moeite om mij bij dit onderzoek te helpen. Door zijn ervaring kon hij mij telkens een goede structuur aanbieden en mij daarbij op het goede pad houden.

Esther Apperloo
Enschede, juni 2013

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting.....	5
1 Inleiding	6
1.1 Het huidige studiefinancieringstelsel	7
1.1.1 Basisbeurs.....	8
1.1.2 Aanvullende beurs.....	8
1.1.3 Studentenreisproduct	9
1.1.4 Rentedragende lening	9
1.1.5 Collegegeldkrediet.....	9
1.2 Onderzoekvraag	11
1.3 Structuur van dit rapport	11
2 Voorstel van de minister	13
2.1 Kenmerken van het sociaal leenstelsel	13
2.2 Doelstellingen van het sociaal leenstelsel.....	14
3 Theoretisch kader	16
3.1 Human Capital Theory.....	16
3.2 De economische gedragstheorie	18
3.3 Vertaling naar voorstel van de minister	20
4 Bestaand onderzoek naar de toegankelijkheid van het hoger onderwijs.....	22
4.1 Aspiraties van aankomende studenten en hun ouders	23
4.2 Vooropleiding studenten.....	23
4.3 Opleidingsniveau en inkomen van ouders	26
4.4 Mannen/Vrouwen	27
4.5 Afgestudeerden	27
4.6 Internationale bevindingen	28
4.7 Verwachte invloed van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid	29
4.8 Leenaversie.....	29
5 Koppeling onderzoeksresultaten aan hypothesen.....	31
5.1 Hypothese 1.....	31
5.2 Hypothese 2.....	32
6 Conclusie en reflectie	34
Literatuur.....	36

Samenvatting

Momenteel worden er politieke debatten gevoerd over de invoering van een sociaal leenstelsel. Een sociaal leenstelsel moet de basisbeurzen binnen het stelsel van studiefinanciering in Nederland vervangen. Dit zorgt voor veel onrust bij betrokkenen, huidige en toekomstige studenten. Politieke partijen moeten een standpunt bepalen. De tegenstanders van het sociaal leenstelsel denken dat de toegankelijkheid van het hoger onderwijs achteruit gaat door de invoering van het sociaal leenstelsel. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt dan ook als volgt: Wat zijn de mogelijke gevolgen voor de toegankelijkheid van het hoger onderwijs als de huidige plannen voor de invoering van een sociaal leenstelsel werkelijkheid worden?

Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van een literatuurstudie met kwalitatieve gegevens. Eerst wordt het voorstel van de minister uitgelegd en daarna zullen de toegankelijkheidseffecten beschreven worden aan de hand van bestaande gegevens. Bij dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de Human Capital Theory en de Economische Gedragstheorie. Deze theorieën kunnen het keuzegedrag van de studenten verklaren, waardoor het toegankelijkheidseffect van het hoger onderwijs kan worden geschat. Er zullen hypothesen worden opgesteld en aan de hand van de onderzoekresultaten worden deze hypothesen getoetst. Tenslotte worden er conclusies getrokken over wat de onderzoeksresultaten betekenen voor de invoering van het sociaal leenstelsel en de politieke discussie daarover.

1 Inleiding

Tegenwoordig staat studiefinanciering weer in het midden van de publieke discussie in Nederland. De overheid draagt in belangrijke mate bij aan de financiering van hoger onderwijs. De gemiddelde kosten per student in het hoger onderwijs bedragen ongeveer 8400 euro per jaar, studenten betalen op dit moment hiervan ongeveer 12% (Jacobs & Canton, 2003). Een interessante ontwikkeling is dat de overheid steeds meer gaat bezuinigen op het hoger onderwijs, terwijl de overheid de kwaliteit van het hoger onderwijs wil verbeteren. De overheid gaat daarom de kosten van het hoger onderwijs meer afwentelen op de studenten en hun ouders. Dit principe wordt ook wel cost-sharing genoemd (Johnstone, 2004). De hierboven genoemde ontwikkeling komt op verschillende manieren tot uitdrukking, bijvoorbeeld door de stijging van collegegelden en het toenemend belang van studieleningen en privaat hoger onderwijs, maar ook door een vermindering van de aandacht voor studiebeurzen voor studenten (Vossensteyn, 2006).

Het kabinet wil gaan bezuinigen op studiefinanciering. Het huidige kabinet heet kabinet-Rutte-Asscher met Jet Bussemaker als verantwoordelijke minister voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De VVD en PvdA willen het sociaal leenstelsel invoeren. Zij verwachten in de zomer van 2013 met een wetvoorstel te komen over het sociaal leenstelsel. Als deze wet wordt aangenomen dan krijgen studenten in 2015 te maken met een sociaal leenstelsel. Een lening tegen gunstige voorwaarden in plaats van een basisbeurs is de kern van het sociaal leenstelsel. Dit betekent dat studenten geen basisbeurs ontvangen en dus dat studenten extra moeten lenen. Dat levert de staat € 1,2 miljard op en dat wordt besteed aan de kwaliteit van het hoger onderwijs. Het betekent voor een uitwonende student naar schatting 3200 euro per jaar extra schuld. Voor een thuiswonende student wordt dit geschat op 1200 euro extra per jaar (MOCW, 2012/2013c).

In het voorgestelde sociaal leenstelsel schiet de overheid de hogere private bijdrage van studenten voor en betalen afgestudeerden de lening na afstuderen naar draagkracht terug. Dat is sociaal want studenten hoeven geen leenangst te hebben: zij dienen hun schuld alleen af te lossen wanneer hun latere inkomen hoog genoeg is. Omdat hoger onderwijs doorgaans loont, kunnen studenten de schuld later prima terugbetalen. Er wordt verwacht dat de toegankelijkheid dus niet in gevaar hoeft te komen. De leenangst die zich volgens sommigen zal voordoen is prima op te lossen met een gerichte publiciteitscampagne over de opbrengsten van hoger onderwijs en de kwaliteit van de opleidingen stellen Jongbloed & Vossensteyn (2012).

De invoering van deze maatregel zorgt voor veel reacties. Reinder Ruard Ganzevoort, Eerste Kamerlid voor GroenLinks, zegt dat zijn partij vooral voor een toegankelijke studiefinanciering voor studenten is. En een sociaal leenstelsel is slechts één manier om dit te bereiken. "Maar dan moet het ook wel echt sociaal zijn. De vraag is of wat er nu door het kabinet wordt voorgesteld een sociaal of een schraal leenstelsel is. Tot nu toe zie ik nog niet dat het aansluit bij wat wij als sociaal leenstelsel zien" (Teunis, 2012).

Volgens SP-Kamerlid Jasper van Dijk is het een slecht plan. Een leenstelsel kost volgens hem voor uitwonende studenten minstens 13.000 euro. Jongeren zullen massaal afzien van een hogere opleiding. Het begrip "sociaal leenstelsel" noemt Van Dijk misleidend: 'Wat is er sociaal aan een schuld van duizenden euro's waardoor jongeren uit gezinnen met een lager inkomen afzien van een opleiding? Je moet daarom niet selecteren op centen, maar op talenten' (Van Dijk, 2012).

Men is bang dat het invoeren van het sociaal leenstelsel zorgt voor negatieve toegankelijkheidseffecten in het hoger onderwijs. In dit onderzoek wordt in kaart gebracht of op basis van bestaand onderzoek kan worden ingeschat wat de te verwachten effecten zijn van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Hierdoor ontstaat meer duidelijkheid wat men kan verwachten van het sociaal leenstelsel wat betreft het feitelijk gedrag dat wij van studenten kunnen verwachten.

1.1 Het huidige studiefinancieringstelsel

Sinds 1815 werden er in Nederland de eerste studiebeurzen verstrekt. Alleen zeer begaafde studenten en mensen met een buitengewone aanleg kwamen in aanmerking voor een dergelijk beurs (Braam, 2004). De jaren daarna werd er veel gewijzigd. Het budget voor studiebeurzen verdrievoudigt, zodat ook de minder welvarenden konden studeren aan het hoger onderwijs. De zogenaamde studiebeurs had het karakter van een lening en moest worden terugbetaald na afstuderen. Dat schrok veel studenten af. Het budget werd in 1954 weer verhoogd, zodat er aan meer studenten een lening kon worden verschaft. Steeds meer kinderen uit arme gezinnen vroegen een lening aan, maar het vooruitzicht op een hoge schuld zorgde dat toch een deel van deze groep van studeren afzag. Dit nam niet weg dat het aantal studenten toenam. Het budget voor de lening nam niet toe, waardoor studenten aan steeds hogere eisen moesten voldoen. Dit kwam de toegankelijkheid van het hoger onderwijs niet ten goede. Alleen kandidaten met hoge cijfers en kinderen met rijke ouders gingen studeren.

Tot 1986 kregen ouders van studerende kinderen kinderbijslag en belastingaftrek. Kinderbijslag was voor uitwonende studenten drie keer zoveel. Om studenten minder afhankelijk van hun ouders te maken werd de studiefinanciering na jarenlange politieke debatten in 1986 aangepast. Het nieuwe relatief genereuze systeem van de studiefinanciering werd ingevoerd door de Wet studiefinanciering (WSF). Dit systeem transformeerde alle indirecte steun, zoals fiscale voordelen en kinderbijslag in rechtstreekse financiële steun aan studenten zelf. Het systeem is een compromis tussen de toegang van studenten en financiële onafhankelijkheid, transparantie en eenvoud van het systeem, en de betaalbaarheid voor de overheid (Hupe en Van Solm, 1998). De belangrijkste elementen van dit systeem is als volgt:

- Een basisbeurs voor alle fulltime studenten, variërend tussen de studenten die bij hun ouders wonen en degenen die uitwonend zijn;
- Een inkomensafhankelijk aanvullende beurs voor een beperkt aantal (ongeveer 30%) van de leerlingen;
- Leningen die worden genomen kunnen op vrijwillige basis, deze leningen dragen een rente onder de marktrente;
- Ouderlijke bijdragen of eigen inkomsten van de studenten. De ouderbijdragen zijn sterk afhankelijk van het (ouderlijk) inkomensafhankelijk aanvullende subsidies en leningen;
- Ten slotte kunnen studenten verdienen tot bepaald bedrag per jaar, voordat ze een van hun verlenen uitkeringen verliezen. De bijverdiengrens is in 2013 € 13.362,53 (DUO, 2013).

In 1991 werd een deel van de basisbeurs vervangen door een OV-kaart. Dit zorgde voor massale protesten. Vanaf toen werd ook de rente over de studieleningen ingesteld. Dit leidde tot een enorme daling van het aantal leners. De rente werd verhoogd omdat studenten het geleende bedrag op de

bank zetten en er rente over ging trekken. In 1993 werd de tempobeurs ingevoerd. Dit is een beurs dat een lening wordt als de studenten niet meer dan 25% van de studiepunten in een jaar behaald. Deze beurs werd in 1996 vervangen door de prestatiebeurs. Dit houdt in dat de basisbeurs een lening wordt, mits de studenten binnen 6 jaar hun diploma hebben behaald. In 2000 werd de diplomatermijn verlengd naar 10 jaar. Verder is vanaf 2007 de studiefinanciering volledig meeneembaar voor studie in het buitenland. Ook werd toen het collegegeldkrediet ingevoerd, aangezien het totale budget allang niet meer toereikend was voor studenten. De laatste verandering was de invoering en afschaffing van de langstudeerdersboete in 2012 (Vossensteyn, 2007).

Studiefinanciering wordt door de overheid gegeven en is bedoeld om studenten in hun kosten te laten voorzien, zoals studiekosten (collegegeld, boeken, ...), levensonderhoud en de ziektekostenverzekering. Om de studiefinanciering te krijgen moet een student aan een aantal voorwaarden voldoen. Deze voorwaarden hebben betrekking op de leeftijd, schoolsoort, nationaliteit en het inkomen van de student. Studenten kunnen studiefinanciering aanvragen bij Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Dit is de uitvoeringsorganisatie van de Rijksoverheid voor het onderwijs. In het hoger onderwijs is studiefinanciering altijd een prestatiebeurs. Dit houdt in dat DUO de prestatiebeurs uitbetaalt als een lening. Deze lening hoeven de studenten niet terug te betalen mits de studenten een diploma behalen binnen een termijn van tien jaar. Als studenten geen diploma behalen, moeten zij de prestatiebeurs met rente terugbetalen (DUO, 2013).

Het huidige studiefinancieringstelsel voor het HBO en de Universiteit bestaat uit vijf onderdelen:

- De basisbeurs.
- De aanvullende beurs
- Het studentenreisproduct
- De rentedragende lening
- Het collegegeldkrediet

1.1.1 Basisbeurs

Elk student die recht heeft op studiefinanciering krijgt een basisbeurs. Dit is een vast bedrag per maand om studenten financieel bij te staan. De basisbeurs wordt behandeld als een prestatiebeurs, zoals hierboven beschreven. De bedragen verschillen voor uit- en thuiswonende studenten. Op dit moment krijgen studenten die thuiswonend zijn een basisbeurs van € 97,85 per maand. Uitwonende studenten krijgen meer, zij krijgen € 272,46 per maand (DUO, 2013).

1.1.2 Aanvullende beurs

Dit is een extra beurs die studenten kunnen aanvragen als hun ouders hen niet of slechts zeer beperkt financieel kunnen ondersteunen. De beurs is dus inkomensafhankelijk en wordt berekend aan de hand van het inkomen van de ouders. Als studenten niet of slechts gedeeltelijk voor een aanvullende beurs in aanmerking komen, worden de ouders geacht het ontbrekende deel te betalen aan de student. Voor thuiswonende studenten is de aanvullende beurs maximaal € 229,94 en voor uitwonende studenten is de aanvullende beurs maximaal € 250,33. Als de studenten een prestatiebeurs hebben, betaalt DUO alleen de eerste twaalf maanden (vanaf 1 september 2010 de eerste vijf maanden) van de aanvullende beurs als gift uit. De rest van de aanvullende beurs wordt als lening uitbetaald. Na afloop van de studie kunnen studenten in aanmerking komen voor kwijtschelding van deze lening. Kwijtschelden van de aanvullende beurs is afhankelijk van het inkomen van de betreffende student/afgestudeerde en het inkomen van zijn/haar partner. Men

komt in aanraking voor (gedeeltelijke) kwijtschelding als het verzamelinkomen in het peiljaar lager is dan € 39.909,84. Als men een partner heeft, moet het gezamenlijk verzamelinkomen lager zijn dan € 49.887,30 (DUO, 2013).

1.1.3 Studentenreisproduct

Dit is een OV-kaart die studenten krijgen om gratis of tegen een gereduceerd tarief te kunnen reizen met openbaar vervoer. Vanaf 1 januari hebben studenten recht op een studentenreisproduct tijdens de duur van hun prestatiebeurs en het eerste jaar van de leenfase. De duur van het studentenreisproduct was hiervoor zeven jaar. Voor de meeste studies houdt dat in dat studenten 4 + 1 jaar recht hebben om te reizen met het studentenreisproduct. Studenten kunnen kiezen uit een week- of weekendabonnement. Bij een weekabonnement reizen studenten van maandag 04.00 tot zaterdag 04.00 gratis en in het weekend hebben zij 40% korting. Bij een weekendabonnement reizen studenten van vrijdag 12.00 tot maandag 04.00 gratis. De rest van de dagen hebben zij 40% korting (DUO, 2013). Studenten die (tijdelijk) in het buitenland studeren kunnen een extra beursbedrag ter hoogte van € 98,79 per maand ontvangen in plaats van het reisproduct.

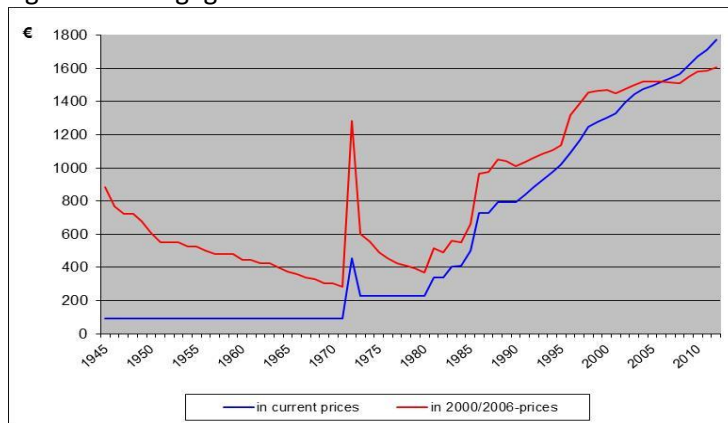
1.1.4 Rentedragende lening

Studenten die niet rond kunnen komen van de basisbeurs, de bijdrage van hun ouders en eventueel de aanvullende beurs kunnen vrijwillig een lening opnemen bij DUO tegen relatief gunstige leenvoorwaarden. Voor 2013 is het rentepercentage 0,6 procent. De rente wordt berekend over de rentedragende lening vanaf de maand na uitbetaling. De rente wordt per jaar opnieuw berekend. Na afloop van de studie wordt de rente om de vijf jaar berekend. Uitwonende en thuiswonende studenten kunnen maximaal een bedrag van € 290,50 per maand lenen. Studenten mogen deze lening opnemen gedurende de periode waarin zij een prestatiebeurs ontvangen plus maximaal drie jaar daarna mits zij voltijdstudent zijn. Deeltijdstudenten die geen recht meer hebben op prestatiebeurs kunnen na het ontvangen van prestatiebeurs niet meer lenen. Bij het terugbetalen van de lening wordt als eerst het schuldbedrag berekend. Dat betekent een maandbedrag met minimaal € 45,41 per maand. De eerste twee jaar hoeft er niet terugbetaald te worden, maar daarna wordt er geacht dat ex-studenten maandelijks terug betalen. Als het inkomen te laag is, wordt er naar draagkracht terugbetaald en soms zelfs kwijtgescholden. Ex-studenten moeten de lening terugbetalen in een periode van maximaal 15 jaar (DUO,2013).

1.1.5 Collegegeldkrediet

Sinds 1945 betalen studenten in Nederland in het bekostigen van het hoger onderwijs een uniform collegegeld, ongeacht de kosten verbonden aan verschillende opleidingen. De overheid stelt jaarlijks het collegegeld tarief. Studenten betalen collegegeld aan de instelling waar zij hoger onderwijs volgen. Figuur 1 toont de ontwikkeling van de hoogte van het collegegeld in Nederland sinds 1945.

Figuur 1: Collegegeld in Nederland van 1945 tot 2007

Bron: overgenomen van *Widening participation in the Netherlands* (p. 47), van Hans Vossensteyn, 2013. Reported submitted to HEFCE by CHEPS.

Het laatste onderdeel van het huidige studiefinancieringstelsel is een collegegeldkrediet. Dit is naast de rentedragende lening een lening om het collegegeld mee te betalen. Het bedrag dat studenten kunnen lenen is gelijk aan de hoogte van het wettelijke collegegeld, zoals hierboven beschreven. In 2012-2013 is dit bedrag maximaal € 1778, dus € 147,58 per maand. Dit bedrag zal in 2013-2014 hoger zijn namelijk maximaal € 152,92 per maand. Als het instellingsgeld hoger is dan het wettelijke collegegeld kunnen studenten meer lenen. Dit bedrag wordt onder dezelfde voorwaarden als het rentedragende lening terugbetaald (DUO, 2013).

Daarnaast kunnen studenten het bedrag lenen dat hun ouders geacht worden bij te dragen. In figuur 2 zie je een overzicht van bedragen van studiefinanciering voor uit-/thuiswonende studenten. Het figuur laat goed zien dat de overheid een bepaald maandbudget voor de studenten in petto heeft. Dit systeem gaat uit van twaalf maandbedragen en alle bedragen worden jaarlijks door het ministerie bijgesteld.

Figuur 2: Bedragen studiefinanciering hoger onderwijs.

	Uitwonend	Thuiswonend
Basisbeurs	€ 272,46	€ 97,85
Aanvullende beurs	€ 252,17	€ 231,78
Lenen	€ 288,66	€ 288,66
Collegegeldkrediet	€ 152,92	€ 152,92
Totaal	€ 966,21	€ 771,21
Bedragen per maand geldig van september 2013 t/m 31 december 2013		

Bron: <http://duo.nl/particulieren/studiefinanciering/sfho/bedragen.asp>

Uit onderzoek van het Centraal bureau voor de Statistiek is gebleken dat in de periode van 1997-2009 de leningen steeds een groter deel van de overheidsuitgaven aan studiefinanciering vormden. In 2009 bestond de helft van de overheidsuitgaven aan studiefinanciering uit een lening. Dit is veel meer dan in 1997 waarvan maar 20 procent van de studiefinanciering een lening was en 80 procent een gift. Dit komt deels doordat het aantal studenten is toegenomen, maar vooral door de invoering van de prestatiebeurs (Elbers & Kaashoek, 2011). Door de flinke toename van het aandeel van leningen in studiefinanciering is het ook niet vreemd dat de minister van onderwijs een voorstel doet om een sociaal leenstelsel in Nederland in te voeren als vervanging van het studiefinancieringstelsel.

1.2 Onderzoeksvraag

Uit bovenstaande informatie over het huidige studiefinancieringstelsel en de plannen van de VVD en PvdA over de invoering van het sociaal leenstelsel, luidt de onderzoeksvraag als volgt:

Wat zijn de mogelijke gevolgen voor de toegankelijkheid van het hoger onderwijs als de huidige plannen voor de invoering van een sociaal leenstelsel werkelijkheid worden?

De onderzoeksvraag is een beschrijvende vraag. Deze onderzoeksvraag wordt beantwoord aan de hand van de volgende subvragen:

- *Hoe luidt het voorstel van de minister voor de invoering van het sociaal leenstelsel?*
- *Wat weten wij op basis van bestaand onderzoek over de invloed van het potentiële sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs?*
- *Hoe verhoudt het voorstel van de minister zich tot het verwachte feitelijke gedrag van studenten?*
- *Wat kan er op grond van deze analyses worden geconcludeerd ten aanzien van de politieke discussie omtrent de invoering van een sociaal leenstelsel in Nederland?*

1.3 Structuur van dit rapport

In dit onderzoek wordt als eerste het voorstel van de minister beschreven. In hoofdstuk 2 komen de belangrijkste kenmerken van het sociaal leenstelsel duidelijk naar voren. Ook worden vijf doelstellingen van het sociaal leenstelsel uitgelegd, die de minister wil bereiken.

In dit onderzoek is gekozen voor twee economische theorieën om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs te verklaren. Het gaat hier om de Human Capital Theory en de economische gedragstheorie. Dit wordt in hoofdstuk drie beschreven. Ook worden in dat hoofdstuk hypothesen ontwikkeld waarin de theorie vertaald wordt naar de verwachte toegankelijkheid effecten van het voorstel van de minister.

Na het beschrijven van de theorie wordt er onderzoek gedaan naar bestaande gegevens over de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Er wordt dan gekeken naar de aspiraties van aankomende studenten en of de vooropleiding van studenten en het opleidingsniveau en inkomen van hun ouders invloed hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Ook wordt er een vergelijking gemaakt tussen mannen en vrouwen en wordt er gekeken naar het inkomen van afstudeerders. Verder worden ook de internationale bevindingen genoemd. Als laatste worden de verwachte effecten

van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs beschreven. Er wordt hier gebruik gemaakt van bestaande onderzoeken van het Centraal Planbureau.

Nadat de gegevens van het bestaande onderzoek bekend zijn wordt er een koppeling gemaakt tussen de onderzoeksresultaten en de hypothesen. Dit gebeurt in hoofdstuk 5. De hypothesen, die gemaakt zijn aan de hand van het beschreven theorie, worden dan getoetst met de onderzoeksresultaten.

Als laatste wordt er een conclusie en reflectie gegeven, waar naar aanleiding van de analyse wordt gekeken naar wat de resultaten voor betekenis hebben voor het voorstel van de minister. Ook zal de politieke discussie omtrent het sociaal leenstelsel kort aan het licht komen en wordt er een conclusie getrokken of het sociaal leenstelsel ingevoerd moet worden.

2 Voorstel van de minister

Het huidige studiefinancieringsstelsel gaat veranderen. Het kabinet wil een kwaliteitimpuls in het onderwijs mogelijk maken door meer private inbreng van de studenten te vragen. Het kabinet stelt voor om dit op een sociale manier te doen, zodat het niet ten koste gaat van de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. “Zolang het volgen van een opleiding studenten veel meer oplevert dan dat het hen kost, studenten hun kosten volledig kunnen financieren en studenten verzekerd zijn tegen investeringsrisico's, blijft studeren voor hen en de samenleving de beste optie” zegt Jet Bussemaker, de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in de kamerbrief op 18 januari 2013. In deze kamerbrief over de toekomstbestendige studiefinanciering voor het versterken van de onderwijskwaliteit worden er drie maatregelen besproken. Er wordt gesproken over de invoering van het sociaal leenstelsel, het doorvoeren van vereenvoudigingen van het studiefinancieringsstelsel en de invoering van een alternatief vervoersarrangement. Dit onderzoek gaat dieper in op het voorstel van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om een sociaal leenstelsel in te voeren. De twee andere maatregelen worden hier verder niet besproken (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2012/2013b).

Het kabinet wil vanaf het collegejaar 2014-2015 een sociaal leenstelsel invoeren met een aanvullende beurs. In juni 2013 is er besloten dat de invoering van het sociaal leenstelsel voor bachelor studenten met één jaar wordt uitgesteld. De Minister wil het huidige studiefinancieringsstelsel veranderen, zodat de overheid niet meer voorziet in het levensonderhoud van studenten. De samenleving als geheel investeert fors in de ontwikkeling van de student, terwijl dit om een groep burgers gaat die na afronding van hun studie doorgaans significant meer gaat verdienen. Arbeidsmarktvergelijkingen laten zien dat een hoger opgeleide gemiddeld 1,5 tot 2 keer zoveel verdiend als een afgestudeerde mbo'er (Mooij, Geerdinck, Oostrom & Weert, 2012). Het kabinet geeft met het sociaal leenstelsel de studenten de mogelijkheid om het levensonderhoud te bekostigen met het bedrag dat zij lenen. Deze leningen zijn gebonden aan een kredietlimiet per maand voor een nominale duur van de studie met eventueel drie uitloopjaren. Studenten kunnen naast het lenen ook gebruik maken van andere financiële bronnen zoals ouderlijke bijdragen, bijverdiensten en spaargeld. Het terugbetalen van de lening gaat naar draagkracht en heeft dezelfde regels als de lening bij het huidige studiefinancieringsstelsel.

2.1 Kenmerken van het sociaal leenstelsel

Het sociaal leenstelsel zou vanaf het studiejaar 2014-2015 in werking moeten treden. In dat collegejaar zou het sociaal leenstelsel gelden voor de nieuwe studenten die in het hoger onderwijs gaan studeren, voor de studenten met een hbo-diploma die een masteropleiding willen volgen aan de universiteit en voor de bachelorstudenten die per studiejaar 2014-2015 aan een masteropleiding beginnen. Ook geldt het sociaal leenstelsel voor de studenten die hun bachelor of master in het buitenland willen volgen (Rijksoverheid, 2013).

Vanaf het collegejaar 2014-2015 zou iedere student geen basisbeurs meer krijgen. Het gaat hier om een bedrag van € 97,85 per maand voor thuiswonende studenten en € 272,46 per maand voor uitwonende studenten. Studenten kunnen vanaf dan een studielening aangaan tegen gunstige voorwaarden. De lening bedraagt maximaal € 967 per maand. Dit bedrag bestaat voor € 814 voor de

kosten van het levensonderhoud en maximaal € 153 voor het wettelijke collegegeld. De aanvullende beurs blijft echter bestaan. Studenten kunnen met het sociaal leenstelsel een aanvullende beurs krijgen, afhankelijk van het inkomen van hun ouders, van maximaal € 252 per maand. Overigens houden bachelorstudenten die bij de invoering van de maatregel al zijn uitgelopen en al meer dan drie jaar basisbeurs hebben opgenomen voordat ze aan een masteropleiding zijn begonnen, wel hun rechten op de omzetting van al toegekende basisbeurs in een gift, bij het behalen van hun masterdiploma. Deze bedragen zijn afgeleid uit het jaar 2013 en kunnen nog veranderen (MOCW, 2012/2013b).

Voor het terugbetalen van de studielening bij het sociaal leenstelsel is het voorstel om de huidige regels te handhaven. De termijn om de studielening terug te betalen is 20 jaar. Het maximale bedrag dat iemand moet terugbetalen hangt af van het inkomen. Hier gelden de regels van het draagkrachtprincipe. Ex-studenten beginnen met betalen twee jaar na het behalen van hun diploma. Als na deze termijn de lening niet volledig is terugbetaald wordt de rest kwijtgescholden. De termijn van 15 jaar om de lening terug te betalen kan met maximaal vijf jaar worden verlengd als de afgestudeerde een draagkrachtmetering aanvraagt maar daarbij het inkomen van diens partner niet mee wil laten tellen (Rijksoverheid, 2013).

2.2 Doelstellingen van het sociaal leenstelsel

Met het sociaal leenstelsel wil het kabinet een aantal doelstellingen hanteren. Ten eerste wil het kabinet, met de besparingen van het sociaal leenstelsel, investeren in het onderwijs en onderzoek om de kwaliteit van het hoger onderwijs te verbeteren. De aansluiting tussen voortgezet- en hoger onderwijs moet verbeterd worden om het studiesucces te verhogen. Daarnaast moet het opleidingsaanbod in het hoger onderwijs worden versterkt via onder meer profilering, verhoging van de arbeidsmarktrelevantie en meer differentiatie. Het kabinet kiest er met het sociaal leenstelsel voor om middelen die eerst werden gebruikt voor inkomensondersteuning voor de kosten van levensonderhoud van studenten nu te investeren in het onderwijs en onderzoek (MOCW, 2012/2013a).

De tweede doelstelling van het kabinet is dat het met het sociaal leenstelsel tot een eerlijke verdeling wil komen. De redenering is dat belastingbetalers al bijdragen aan de studiekosten door de publieke financiering van hogescholen en universiteiten, maar dat zij niet hoeven te betalen voor het levensonderhoud van studenten. Studenten verdienen nadat zij zijn afgestudeerd gemiddeld een bovenmodaal inkomen, 1.5 tot 2 keer zoveel als afgestudeerde mbo'ers (Mooij, Geerdinck, Oostrom & Weert, 2012). Zij hebben later in feite voldoende inkomsten om hun studieschuld terug te betalen. In feite nemen studenten zo tijdelijk een rentedragend voorschot op toekomstige inkomsten na hun studie om ook tijdens hun studie voldoende inkomen te hebben om rond te komen. Het lijkt weliswaar dat met een sociaal leenstelsel de overheid niet meer investeert in studenten, maar dat is onjuist, want de overheid blijft € 25.000 per student investeren in de directe kosten van het onderwijs. Studiefinanciering wordt dus meer gezien als een financieringsregeling om ervoor te zorgen dat studenten tijdens hun studie in hun kosten kunnen voorzien maar dat later terugbetalen (Rijksoverheid, 2013).

De derde doelstelling van het kabinet is dat het hoger onderwijs voor iedereen die wil en kan studeren toegankelijk blijft. Het sociaal leenstelsel houdt het terugbetalen voor iedereen betaalbaar

via de automatische draagkrachtregeling. De minister, Jet Bussemaker (2013), stelt dat “de studiefinanciering met een ouderafhankelijke aanvullende beurs en inkomensafhankelijke terugbetaling van studieleningen alle elementen bevat die nodig zijn om de toegankelijkheid te waarborgen”. Er is op dit vlak veel politieke discussie over of het sociaal leenstelsel de toegankelijkheid van het hoger onderwijs waarborgt. Hier wordt later in het verslag verder op ingegaan (MOCW, 2012/2013a).

De vierde doelstelling wat het kabinet met het sociaal leenstelsel wil bereiken is het bevorderen van een bewuste studiekeuze. Door een private bijdrage is de prikkel groter om gelijk een goede studiekeuze te maken. Hoe sneller men studeert, des te kleiner wordt de omvang van de private bijdrage en des te hoger wordt het inkomen dat men na de studie overhoudt doordat men langer op de arbeidsmarkt actief kan zijn (MOCW, 2012/2013a).

Als laatste wil het kabinet dat de overheid efficiënter gaat werken. Met het sociaal leenstelsel wordt het systeem minder ingewikkeld. Ook de vereenvoudigingen van het huidige studiefinancieringstelsel heeft effect op een efficiëntere overheid. De partnertoeslag en de weigerachtige- en onvindbare-ouder-procedure zou met de vereenvoudigingen worden afgeschaft. Met deze afschaffing zouden studenten niet langer op basis van de relatie met hun ouders een aanvullende beurs krijgen, maar alleen nog op basis van het ouderlijk inkomen. Dit voorstel zou ingaan op 1 januari 2015. Door deze vereenvoudigingen wordt er een kleine bijdrage geleverd aan de vorming van een krachtige, kleine, dienstverlenende overheid met minder belastinggeld, minder ambtenaren en minder regels (MOCW, 2012/2013a).

3 Theoretisch kader

Dit hoofdstuk gaat over economische theorieën om het gedrag van studenten te analyseren. Er wordt gefocust op de economische theorieën om dat er in dit onderzoek vaak over financiële termen gesproken wordt. Financiële factoren zoals collegegeld, lening, beurs hebben naar verwachting namelijk veel invloed op het keuzegedrag van studenten. Volgens de literatuur is de belangrijkste economische theorie, die de studentkeuze onderzoek onderbouwen, de Human Capital Theorie. Hier wordt de studiekeuze gezien als een lange termijn investering, waarin de huidige en toekomstige kosten en baten worden vergeleken. Zolang de verwachte baten groter zijn dan de kosten, blijven studenten investeren in het hoger onderwijs. De tweede theorie die in dit onderzoek gebruikt wordt, is de economische gedragstheorie. Deze theorie wordt gebruikt als een hulpmiddel om te onderzoeken waarom studenten uit verschillende sociaal economische status groepen (SES-groepen), verschillend reageren op financiële prikkels. De studiekeuze is bij deze theorie afhankelijk van het bestuderen van de punten die individuen verhinderen om hun gedrag te optimaliseren. Hier wordt naast de monetaire winsten en verliezen ook rekening gehouden met de psychologische gevoelens, zoals vreugde en verdriet.

3.1 Human Capital Theory

Volgens de Human Capital Theory, is onderwijs een investering in de productiviteit van individuen en hun omgeving. Deze theorie is opgebouwd rond het idee dat onderwijs een investering van de huidige tijd en geld is in iemand productieve capaciteit voor een toekomstig loon. Een persoon, die meer onderwijs volgt, verwerft steeds meer vaardigheden en daarmee productie. En aangezien de productiviteit grotendeels de financiële vergoeding bepaalt, verhoogt onderwijs vrijwel zeker de winst op de arbeidsmarkt later (Barr, 2004). Human Capital Theory veronderstelt dat scholing de winst en de productiviteit verhoogt, voornamelijk door het verstrekken van kennis, vaardigheden, en een manier van analyseren van problemen (Becker, 2009).

De theorie verklaart de vraag naar onderwijs op het gebied van de productie- en consumptie voordelen. Productie voordelen vloeien voort uit de productiviteit die ontstaan is door onderwijs en die leiden tot grotere toekomstige inkomsten. Consumptievoordelen vloeien voort uit het plezier van studeren in het heden en van niet-monetaire beloningen in de toekomst, zoals persoonlijke ontwikkeling, betere arbeidsomstandigheden en een betere gezondheid (Bowen, 1997).

Alle baten en kosten worden uitgedrukt in financiële termen. Dit zorgt voor een eenvoudige beslisregel: mensen zullen blijven investeren in onderwijs, zolang de baten groter zijn dan de kosten. Vanuit dit perspectief is investeren in het onderwijs te vergelijken met het investeren in productiemiddelen zoals machines. Beide verbeteren de prestaties van de mensen op de werkvloer en er wordt verwacht dat de toekomstige rendementen de investering van tijd en geld, die betrokken zijn bij de aankoop, overschrijden (Johnes, 1993). Uiteraard moet er worden erkend dat niet alle onderwijsinvesteringen leiden tot een hoge of een behoorlijk rendement. Sommige afgestudeerden zijn vrijwillig of onvrijwillig werkloos of belanden in laagbetaalde banen. De kosten-batenanalyse is een belangrijk onderdeel van het Human Capital Theory. Dit model leidt tot aan aantal waarnemingen (Becker, 2009; Johnes & Johnes, 1995; Schultz, 1961):

- Hoe groter het rendement van het onderwijs, hoe groter de investering. Als het winstverschil tussen geschoolde en ongeschoolde werknemers toeneemt, dan zal de vraag naar onderwijs toenemen.
- Hoe lager de nettoprijs van het onderwijs voor studenten, hoe meer studenten (weer)gaan studeren.
- Als de rente stijgt, dan zal de vraag naar onderwijs dalen, omdat de netto contante waarde van het rendement wordt verminderd.

Om de baten en kosten van het hoger onderwijs te vergelijken hebben Jongbloed & Vossensteyn (2002) een model gemaakt die de verschillende private kosten en baten van het hoger onderwijs laten zien. Het laat zien hoe men de kosten van het hoger onderwijs kan berekenen in monetaire termen. Echter is er een lange lijst van monetaire en niet-monetaire voordelen van het hoger onderwijs. Deze voordelen zijn in verschillende mate belangrijk voor studenten, waardoor er meetproblemen ontstaan (Barr, 2004). Ten eerste kunnen de voordelen worden onderscheiden in twee verschillende categorieën, namelijk het verbruik (het genot van onderwijsproces) en de investeringvoordelen (hoger loon, werkzekerheid, werkplezier). Ten tweede kunnen niet alle baten en lasten worden gemeten met bijvoorbeeld een enkele meeteenheid zoals monetaire termen. De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat niet-monetaire voordelen van de kosten-baten analyse van het rendement van het hoger onderwijs bemoeilijken. Bovendien zal het rendement verschillen tussen disciplines, instellingen en individuele leerlingen. Als gevolg hiervan bevatten de meeste rendement studies alleen monetaire kosten en baten in de vergelijking (Psacharopoulos, 1987). Hieronder het overzicht van Jongbloed & Vossensteyn van de private kosten en baten van het hoger onderwijs.

Figuur 3: Private kosten en baten van het hoger onderwijs.

Costs	• Tuition fees, other fees and study materials • Foregone earnings
Monetary benefits	• Higher productivity and net earnings • Better job opportunities • Higher savings
Non-monetary benefits	• Educational consumption • Better labour conditions • Higher personal status • Higher job-satisfaction • Personal and professional mobility • Better health and life expectations • Improved spending decisions • More hobby's and value of leisure • Personal development

Bron: *Constructing knowledge societies: new challenges for tertiary education*, van Worldbank, 2002. Washington, D.C.: Worldbank.

De Human Capital Theory is door de tijd aangescherpt. De Human Capital Theory wordt gekenmerkt door zijn zeer eenvoudige en transparante structuur, zijn duidelijke aannames over de menselijke rationaliteit en zijn brede toepasbaarheid. Echter door de jaren heen is de Human Capital Theory uitgebreid door de integratie van meer uitgewerkte concepten van begrensde rationaliteit, attitudes en voorkeuren, zoals de consumptie voordelen, onzekerheid en kwaliteitsverschillen in het onderwijs. De oorspronkelijke theorie voorspelt dat veranderingen in het collegegeld of

studiefinanciering alleen een klein effect op de student keuze zal hebben, ongeacht de sociaal-economische status van studenten. Hiermee wordt bedoeld dat bijvoorbeeld als het collegegeld toeneemt, maar een klein deel van de studenten stopt met studeren. In de meer uitgebreide Human Capital Theory verandert de balans tussen kosten en baten voor verschillende individuen door onvolmaakte (subjectieve) informatie.

Er was veel kritiek op de oorspronkelijke Human Capital Theory. De veronderstelling dat individuen nutmaximaliserend zijn in termen van rationaliteit wordt niet gedeeld. In de klassieke economie zijn studenten perfect geïnformeerd en evalueren zij alle alternatieven, waardoor zij kiezen voor de optie die leidt tot het hoogste niveau van de nutmaximalisering (Becker, 1976). Echter zijn de beslissingen van consumenten zelden de resultaat van puur rationele kosten-baten analyse, omdat de vele beslissingen, inclusief de studentenkeuze, zeer complex zijn en niet losgezien kunnen worden van de sociale, economische en politieke invloeden. Simon (1957) suggereert in plaats daarvan dat individuen beslissingen maken op basis van "bounded rationality". Studenten zijn slecht geïnformeerd en kiezen liever een opleiding dicht bij huis of waar hun vrienden zijn dan dat zij hun keuze baseren op de beste investering in termen van nutmaximalisering (Meijers, 1995). Het concept van rationaliteit kan verschillen, afhankelijk van subjectieve perceptie van de werkelijkheid van de beslisser: ook wel bekend als subjectieve rationaliteit (Menon, 2004; Jongbloed, 2005). Belangrijker is dat subjectieve rationaliteit niet betekent dat individuen zich irrationeel gaan gedragen.

De Human Capital Theory kan echter nog steeds niet verklaren waarom studenten van verschillende achtergronden een andere - of meer onvolmaakte informatie hebben. De informatie wordt gebaseerd op verschillende variabelen die invloed hebben op de keuze van student (Vossensteyn, 2005).

De keuze van studenten is een complex vraagstuk, waarbij veel verschillende factoren, zoals onzekerheid, subjectieve voorkeuren, tijdsdruk, smaken, houdingen, meningen van anderen en vuistregels invloed hebben. Dergelijke factoren kunnen voorkomen dat (potentiële) studenten objectief rationele keuzes maken. Slechts enkele van deze factoren zijn geïntegreerd in de Human Capital Theory (Vossensteyn, 2005). Met deze theorie zal in latere hoofdstukken de toegankelijkheid van hoger onderwijs getoetst worden.

3.2 De economische gedragstheorie

De volgende theorie is een nieuwer theoretisch perspectief dat de afwijkingen van rationele theorie in individuele economische besluitvorming situaties behandelt, namelijk de economische gedragstheorie. Deze theorie laat zien dat andere factoren en in het bijzonder de sociaal-economische achtergrond een groter invloed heeft op de keuze van studenten dan financiële prikkels.

Kahnemann en Tversky (1979) ontwikkelden de economische gedragstheorie als reactie op de nutstheorie. Dit was een van de eerste theorieën voor de analyse van de besluitvorming onder onzekerheid. De economische gedragstheorie stelt dat het menselijke (economische) gedrag vaak afwijkt van het rationeel gedrag, maar op een systematische manier. Zij verlengden het Simons (1972) concept van "bounded rationality" door het koppelen van economie en psychologie.

Gedragseconomie richt zich vooral op keuze onder onzekerheid en studentkeuze wordt gekenmerkt door een grote mate van onzekerheid en risico's.

De economische gedragstheorie biedt verschillende instrumenten die gebruikt kunnen worden om de keuze van studenten te bestuderen. In dit onderzoek wordt vooral gebruik gemaakt van de "prospect theory". Dit is een alternatief model voor het beschrijven van het besluitvormingsgedrag. Er wordt bij deze theorie gekeken naar het verschil van wat individuen in feite beslissen met begrip van overtuigingen en voorkeuren en de beslissing die individuen hadden moeten nemen, gebaseerd op rationaliteit en logica. De beschrijvende benadering is vooral nuttig in gevallen van onzekere en risicovolle besluitvorming (Kahneman & Tversky, 2000). Met de Prospect Theorie kan het verschil tussen de feitelijke keuze van studenten en de keuze die de studenten hadden moeten nemen, verklaard worden. Dit onderdeel van de economische gedragstheorie zal dan ook zeker gebruikt worden in het verklaren van de feitelijke verwachte deelname van studenten aan het hoger onderwijs.

Kahneman en Tversky (1979) hebben een vragenlijst ontwikkeld om verschillen tussen het feitelijk gedrag van individuen en de verwachtingen op basis van nutstheorie te markeren. Uit dit onderzoek zijn drie patronen naar voren gekomen:

1. Winsten worden anders behandeld dan verliezen, behalve voor zeer kleine kansen. Winsten gaan samen met risico-aversie. Dit houdt in dat personen met winst zoveel mogelijk risico probeert te vermijden. Verliezen gaan samen met risico-preferentie. Dit houdt in dat personen met verlies juist risico opzoeken (Hirshleifer & Riley, 1992).
2. Uitkomsten verkregen met zekerheid worden hoger gewaardeerd dan uitkomsten verkregen met onzekerheid.
3. De wijze waarop en wanneer een gegeven probleem geformuleerd is, heeft invloed op de keuzes.

Potentiële studenten zijn onzeker over de inhoud van een opleiding, of ze een diploma zullen krijgen en of ze een passende baan vinden na het afstuderen. Omdat studenten niet weten wat ze precies kopen, wordt het onderwijs soms aangeduid als een dienst verkocht in een "trust market". "Het kopen van een hbo-opleiding is meer als het kopen van een geneesmiddel tegen kanker dan een auto of een huis" (Winston, 1997)

Gedragseconomen bieden een aantal verklaringen voor waarom mensen systematisch afwijken van rationele besluitvorming, dit noemen zij quasi rationele besluitvorming. Zij voeren aan dat de voorkeuren van individuen 'construct' in combinatie met onderbewuste fundamentele psychologische principes gebruik maken van een beslisregel om te gaan met de besluitvorming (Loomes, 1998). Dit impliceert dat, in overleg over de kosten en baten van de verschillende alternatieven, zowel materiële en mentale kosten en baten moeten worden betrokken. Naast monetaire winsten en verliezen moet er ook rekening gehouden worden met psychologische gevoelens zoals vreugde, verdriet, verlies en winst. Het belangrijkste punt van de gedragseconomie is het integreren van psychologische verschijnselen met economische redeneringen (Humphrey, 1999). Of als Rabin (1998) het stelt: "Omdat psychologie systematisch onderzoek doet naar menselijk oordeel, het gedrag en het welzijn, kan het ons belangrijke feiten leren over hoe de mens verschilt in de manier dat de mens traditioneel beschreven wordt door economen". In de huidige studie

impliceert dit dat beschrijven en voorspellen van het individuele studenten keuzegedrag afhankelijk is van het bestuderen van de punten die individuen verhinderen om hun gedrag te optimaliseren.

Gedragseconomie gaat dieper in op de 'prospect theory' en focus zich op winsten en verliezen. Het maakt gebruik van een verscheidenheid van psychologische begrippen en fenomenen die de menselijke besluitvorming en de afwijking van rationaliteit verklaart. Deze begrippen staan in tabel 4 en zijn verdeeld in relevante en niet-relevante begrippen voor studentenkeuze.

Figuur 4: Psychologische concepten die individuele besluitvorming beïnvloeden.

Concepts relevant for student choice	Concepts not relevant to student choice
Reference levels, Loss or risk aversion Status quo bias (anchoring) Endowment effect Diminishing sensitivity Mental accounting and fungibility Rules of thumb Intertemporal choice Self-control	Fairness Love Envy, contempt, revenge, hatred Shame, guilt Religion Framing Etc.

Bron: *Perceptions of student price-responsiveness; a behavioural economics exploration of the relationships between socio-economic status, perceptions of financial incentives and student choice* (p. 78), van Vossensteyn, 2005. CHEPS/UT.

De economische gedragstheorie biedt veel instrumenten om de keuze van studenten te bestuderen. In dit onderzoek gaat het vooral om de financiële keuzes, zoals collegegeld, subsidies en leningen. Omdat gedragseconomie niet een eenvoudige samenhangend theoretisch kader is, kan men niet testen of de theorie nuttig is voor de behandeling van financiële beslissingen van studenten. Bepaalde onderdelen van de economische gedragstheorie zijn wel zinvol bij de vorming van de studiekeuze (Vossensteyn, 2005). Met deze theorie zal in dit onderzoek de toegankelijkheid van het hoger onderwijs worden getoetst. Er zal gekeken worden naar verschillende dimensies, zoals het verschil tussen jongens en meisjes en naar de verschillende inkomensklasse.

3.3 Vertaling naar voorstel van de minister

De Human Capital Theorie ziet studeren als een investering in de toekomst. De theorie beweert dat studenten bij een sociaal leenstelsel gewoon gaan studeren en dat er in de toekomst meer baten zijn dan lasten. Alleen wanneer de private bijdrage hoger wordt en de kosten voor het hoger onderwijs meer worden dan wat de studenten in de toekomst zullen gaan verdienen, zal er een uitval zijn in het hoger onderwijs. Door het invoeren van het sociaal leenstelsel stijgt de gemiddelde bijdrage van uitwonende studenten met € 13.000. Dit is in vergelijking met wat zij later zullen verdienen weinig en daarom wordt er dan ook geen vraaguitval verwacht. In dit onderzoek is voor deze theorie de volgende hypothese ontwikkeld:

Hypothese 1: *Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal (bijna) geen effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs.*

Bij de economische gedragstheorie wordt de keuze van studenten onder onzekerheid bepaald door de monetaire winsten en verliezen en door de psychologische gevoelens. In deze theorie komt de

waardering van winsten en verliezen aan bod en is er een duidelijk verschil. Bij de invoering van het sociaal leenstelsel zullen studenten niet in de toekomst kijken, maar naar de bedragen van nu. Door de psychologische gevoelens lijkt de sociale lening al gauw een groot bedrag, vooral voor studenten uit lage sociaal economische status (SES). Studenten uit lage SES hebben een andere referentie-level dan studenten uit hoge SES. Ook wordt er verwacht dat studenten uit lage SES last hebben van leenaversie. Dit wordt in hoofdstuk 5.8 nader toegelicht. In dit onderzoek is voor deze theorie de volgende hypothese ontwikkeld:

Hypothese 2: Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal voor studenten uit lagere SES meer effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES.

4 Bestaand onderzoek naar de toegankelijkheid van het hoger onderwijs

Toegankelijkheid van het hoger onderwijs betekent dat mensen ongeacht hun sociaal-economische achtergrond kunnen gaan studeren als zij voldoende academische capaciteiten hebben. In Trends in Beeld heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap het begrip toegankelijkheid daarom gedefinieerd als de kanselijkheid bij de instroom, de deelname en de doorstroom naar vervolgonderwijs. Hiermee wordt bedoeld dat de onderwijscarrière van een willekeurig individu onafhankelijk is van factoren als de sociale, economische, etnische of culturele achtergronden. Behalve bij de instroom in het primair onderwijs moeten talent en behaalde resultaten doorslaggevend zijn in de onderwijscarrière van een individu en mogen er geen financiële belemmeringen zijn (MOCW, 2013b). Verminderde toegankelijkheid betekent reductie van de instroom van talentvolle mensen in het hoger onderwijs. Maar zelfs bij perfecte toegankelijkheid, waarbij de beslissing om te gaan studeren alleen afhangt van talent, zullen prijsverhogingen leiden tot geringe daling van de instroom (Jacobs & Canton, 2003). De Human Capital Theory stelt 'hoe lager de nettoprijs van het onderwijs voor studenten, hoe meer studenten (weer) gaan studeren'. De mensen met de laagste opbrengsten van hun inkomen zullen bij prijsverhogingen niet instromen (Becker, 2009; Johnes & Johnes, 1995; Schultz, 1961).

Studenten kunnen ten gevolge van een prijsverhoging hun studiekeuze of woonbeslissing aanpassen, zonder dat dit gevolgen heeft voor de deelname aan het onderwijs. Het CPB (2013b) heeft aangegeven dat de effecten van een verhoging van de private bijdrage op de studiekeuze en huisvesting onbekend zijn.

In dit onderzoek worden er verschillende bestaande onderzoeken over de toegankelijkheid van het hoger onderwijs beschreven. Er wordt gekeken naar de aspiraties van aankomende studenten, de vooropleiding van studenten en het inkomen van de ouders. Er wordt verwacht dat deze factoren veel invloed zullen hebben op de deelname in het hoger onderwijs. Er wordt ook gekeken naar het verschil tussen mannen en vrouwen en naar het besteedbaar inkomen van afgestudeerden om de toegankelijkheid in het hoger onderwijs te kunnen verklaren. Verder wordt er ook kort gekeken naar de internationale ervaringen om de toekomstige gedrag van studenten te kunnen verklaren. Er worden assumpties gedaan over de invloed van de stijgende private kosten op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs.

Ook worden de verwachte effecten van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs beschreven. Hier worden de toegankelijkheidseffecten aangeduid die zouden voorkomen als het voorstel van de minister wordt ingevoerd en er dus een sociaal leenstelsel komt waar de basisbeurs wordt vervangen door een lening. Als laatste wordt in dit hoofdstuk het begrip "leenaversie" onderzocht en of deze invloed heeft op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs.

4.1 Aspiraties van aankomende studenten en hun ouders

Intomart GFK (2013) heeft in opdracht van de Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap onderzoek uitgevoerd naar de verwachtingen van aankomende studenten en hun ouders ten aanzien van de financiering van hun studie. Als eerste werd er gekeken naar hun kennis van de huidige regels voor de studiefinanciering. Het bleek dat de aankomende studenten en hun ouders een globale kennis hebben, maar geen specifieke kennis over de hoogte van de bedragen hebben. Hierna werd er onderzocht of de aankomende studenten en hun ouders kennis hebben over de plannen voor het hoger onderwijs, in het bijzonder de invoering van het sociaal leenstelsel. Gemiddeld 87% van de ondervraagden hebben iets vernomen van het sociaal leenstelsel. Zij weten dat de private bijdrage omhoog gaat. Daarna werd er in dit onderzoek gekeken naar de verwachtingen van aankomende studenten en hun ouders ten aanzien van de financiering van de studie. Hieruit kwam naar voren dat de helft van de ondervraagde aankomende studenten bereid is een lening af te sluiten voor een studie of opleiding en slechts 10% geeft aan dat niet te doen. Verder geeft 38% van de ouders aan zeker of bereid te zijn een lening af te sluiten voor de studie van hun kind, 36% van de ouders zegt die bereidheid misschien te hebben en 24% zegt die bereidheid niet te hebben. Uit dit onderzoek valt op dat niet iedereen bereid is te lenen voor hun studie, waardoor leenaversie wel dergelijk een rol speelt.

Aankomende studenten verwachten hun studie mede te gaan financieren met een bijbaan en kosten te besparen door thuis te blijven wonen. Ouders verwachten dat studenten gaan lenen en zo snel mogelijk afstuderen en ook dat kosten bespaard worden met thuis wonen. Wat opvalt in dit onderzoek is dat er vaak onzekerheid klinkt in de antwoorden. Aankomende studenten en hun ouders weten nog niet hoe de nieuwe regels eruit komen te zien en wat studeren precies gaat kosten. Dit kan duidelijker worden door meer informatie te verschaffen aan aankomende studenten en hun ouders over het sociaal leenstelsel (Intomart GFK, 2013).

4.2 Vooropleiding studenten

Het CBS heeft op 1 oktober 2005 een onderzoek gedaan bij jongeren van 16 jaar. Er is gemeten welke (voor)opleiding ze toen volgden (vwo, havo, mbo-4, overig) en hoe hoog het inkomen van hun ouders toen was (gezinsinkomen). De cohort is daarbij opgesplitst naar decielen, van de 10% huishoudens met de laagste inkomens tot en met de 10% huishoudens met hoogste inkomens. Vervolgens heeft het CBS de situatie zes jaar later gemeten. Daarbij is gekeken of ze hoger onderwijs hebben genoten, nog studeren, zijn uitgevallen of al een diploma hebben gehaald.

Het onderzoek heeft tot omvangrijke overzichten geleid waarvan in figuur 5 de samenvatting weergegeven wordt. Het verschil in hoger onderwijsdeelname wordt vooral verklaard door verschillen die al op middelbare school zijn ontstaan zoals:

- Jongeren uit de hoogste inkomensgroep gingen ruim 4 keer meer naar het vwo, 2 keer meer naar de havo en 1,5 keer meer naar mbo-4 dan jongeren uit de laagste inkomensgroepen.
- Uit de hoogste inkomensgroep ging 38% van de jongeren naar het vwo, 27% naar het havo en 14% naar mbo-4.
- Uit de laagste inkomensgroepen waren deze percentages respectievelijk 9%, 14% en 9%. De

rest volgde op 16-jarige leeftijd een andere vooropleiding, denk aan het vmbo en het mbo tot en met niveau 3.

- Vanuit het vwo stroomt in totaal 94% door naar het hoger onderwijs, vanuit het havo is dat percentage 86% en vanuit mbo-4 ging 45% door naar het hoger onderwijs. Vanuit de overige vooropleidingen ging uiteindelijk 12% naar het hoger onderwijs.
- Vanuit de hoogste inkomensgroep ging 96% van de vwo'ers door naar het hoger onderwijs tegenover 90% uit de laagste inkomensgroep. Van de havisten stroomde 89% van de hoogste inkomensgroep en 80% van de laagste inkomensgroep door naar het hoger onderwijs (CBS, 2013).

Hieruit blijkt dat ondanks de toegankelijkheid van de vooropleiding al verschillen zijn te zien op grond van sociaal economische status (SES). Dit onderscheid speelt later bij hoger onderwijs natuurlijk ook een rol. Vanuit de vooropleiding ontstaat er al naar hoger onderwijs een beperkte toegankelijkheid. De vooropleiding van studenten heeft de meeste invloed op de deelname in het hoger onderwijs. Uit de hoogste inkomensgroep stroomden 2,3 keer meer jongeren door naar het hoger onderwijs dan uit de laagste inkomensgroep. Om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs verder te bestuderen, wordt er dieper op het inkomen van de ouders ingegaan.

Figuur 5: Vooropleiding studenten en de toegankelijkheid voor het hoger onderwijs

Samenvatting van de tabellen uit: CBS, 'toegankelijkheid hoger onderwijs, relatie tussen instroom in het hoger onderwijs en huishoudinkomen van jongeren die op 1 oktober 2005 zestien jaar waren', 2013. Weergegeven is de verdeling in percentages naar totaal en gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen in decielen. http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/EE31351C-78D8-4552-A296-4066AD8DC8C8/0/130212maatwerktabellentoeegankelijkheidHOMw.xls											
	totaal	0-10 procent	11-20 procent	21-30 procent	31-40 procent	41-50 procent	51-60 procent	61-70 procent	71-80 procent	81-90 procent	91-100 procent
Verdeling naar vooropleiding (bewerking OCW)											
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
vwo	17	9	9	9	11	13	15	18	22	28	38
hbo	21	14	14	16	19	20	23	25	26	28	27
mbo-4	12	9	9	11	12	14	14	14	13	13	10
overig	50	67	68	63	58	53	48	43	38	32	26
Vooropleiding: vwo											
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nooit inschrijving in het hoger onderwijs gehad	6	10	9	7	7	6	6	5	5	4	4
Niet meer ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	4	5	5	5	6	4	4	4	4	4	4
Nog steeds ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	54	59	59	58	53	52	54	51	51	53	55
Hbo diploma behaald	6	4	5	6	8	8	8	8	7	6	4
Wo-bachelor diploma behaald	28	21	20	21	24	26	26	29	30	30	31
Wo-master diploma behaald	3	0	0	4	0	3	3	3	3	3	2
Vooropleiding: havo											
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nooit inschrijving in het hoger onderwijs gehad	14	20	19	17	17	15	14	12	13	11	11
Niet meer ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	13	12	13	15	14	13	13	12	13	11	12
Nog steeds ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	45	48	48	45	44	43	43	45	42	45	48
Hbo diploma behaald	27	18	19	22	24	28	30	30	31	31	27
Vooropleiding: mbo-4											
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nooit inschrijving in het hoger onderwijs gehad	55	57	61	58	60	57	55	55	54	50	48
Niet meer ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	6	6	5	7	6	6	7	6	6	7	7
Nog steeds ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	36	34	32	34	32	35	36	37	38	40	43
Vooropleiding: overig											
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Nooit inschrijving in het hoger onderwijs gehad	88	90	90	90	89	89	88	87	84	81	76
Niet meer ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	4
Nog steeds ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	11	9	9	9	9	10	11	12	14	16	19
Alle vooropleidingen samen (vwo, havo, mbo-4, overig; bewerking OCW)											
Nooit inschrijving in het hoger onderwijs gehad	54	70	70	67	63	59	54	49	44	36	28
Niet meer ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	5	3	3	4	5	5	5	5	5	6	6
Nog steeds ingeschreven in het hoger onderwijs zonder diploma	29	21	21	22	23	26	28	31	33	37	43

Bron: Toegankelijkheid hoger onderwijs, relatie tussen instroom in het hoger onderwijs en huishoudinkomen van jongeren die op 1 oktober 2005 zestien jaar waren, van CBS, 2013. Den Haag: CBS

4.3 Opleidingsniveau en inkomen van ouders

In het onderzoek van het CBS (2013) is er gekeken naar het inkomen van de ouders. Het ouderlijk inkomen wordt voor een deel bepaald door het opleidingsniveau. In tabel 4 wordt het opleidingsniveau van ouders met wo- en hbo-studenten weergegeven. Duidelijk is dat ouders van hbo'ers gemiddeld van een lagere opleiding hebben genoten dan ouders van wo'ers. Het is aannemelijk dat mensen met een hogere opleiding gemiddeld meer verdienen, dus ouders van wo-studenten verdienen meer dan ouders van hbo-studenten (HBO-raad, 2012).

Figuur 6: Opleidingsniveau ouders

	po/vmbo/mavo	mbo/havo/vwo	hbo	wo
Hbo-studenten	25%	31%	28%	16%
Wo-studenten	13%	24%	30%	33%

Leesvoorbeeld: 33% van de ouders van WO-studenten heeft zelf ook een wo-opleidingsniveau.

Bron: Toegankelijkheid hoger onderwijs en de rol van studiefinanciering (p. 1) van HBO-raad, 2012. Den Haag

Het verschil in de inkomens van ouders heeft directe gevolgen voor de inkomsten van studenten en hun gedrag. Zo ontvangen hbo'ers ruim € 1000 minder aan ouderbijdrage (bijna € 1.800 versus € 2.800) (HBO-raad, 2012). Dit betekent dat zij minder te besteden hebben en daarom is het ook niet vreemd dat driekwart van de universitaire studenten op kamers wonen tegenover 46% van de hbo'ers. Hbo'ers maken meer gebruik van een aanvullende beurs dan wo'ers. 33% van de hbo'ers (117.000 studenten) ontvangen een aanvullende beurs tegenover 19% van de wo'ers (48.000 studenten). Verder bedraagt de gemiddelde studieschuld voor wo'ers ruim € 11.500 en die voor hbo'ers bedraagt bijna € 10.000. Als daarbij ook nog wordt bedacht dat de gemiddelde studieduur in het wo hoger ligt dan in het hbo heeft hbo'ers een grotere leenbehoefte dan wo'ers (HBO-raad, 2012). Uit het inkomen van de ouders kan worden afgeleid dat studenten uit lagere inkomensgroepen meer moeten lenen en dus sterker reageren op een groter wordende private bijdrage voor het hoger onderwijs. Dit heeft een negatief effect op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs voor studenten uit lagere inkomensgroepen, omdat het onderwijs voor deze groep te duurder wordt.

Uit een onderzoek naar de instroomcohorten 1999/00 van het CBS blijkt dat na vier jaar studeren meer studenten uit de laagste sociaal economische klassen (33 en 37 procent) een hbo-diploma hebben behaald dan studenten uit de hoogste sociaal-economische klasse (26%). Echter na acht jaar heeft 33 procent uit de hoogste SES-klasse een wo-diploma behaald tegenover slechts 13 procent van de studenten uit de laagste twee klassen. Verder blijkt ook dat hoe lager de sociaal-economische status van de ouders, hoe vaker de studenten uitvallen. Studenten uit de laagste SES-klasse blijken na acht jaar bijna twee keer zo vaak uit te vallen als studenten uit de hoogste klasse (27 versus 15 procent) (MOCW, 2008). De toegankelijkheid voor studenten uit lagere sociaal-economische klasse is dus beperkt.

4.4 Mannen/Vrouwen

Uit onderzoek van Nibud (2012) blijkt dat er duidelijke verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen. Zij gaan bijvoorbeeld verschillend om met geld. Vrouwen plannen hun uitgaven meer, letten meer op aanbiedingen, vinden het moeilijker grote uitgaven te doen en gaan vaker na of grote aankopen in het budget passen voordat zij tot een aankoop overgaan. Mannen hebben minder moeite met geldzaken, zijn minder met geld bezig, zijn vaker op korte termijn gericht, vinden luxe belangrijker en komen minder vaak in de verleiding om grote hoeveelheden producten te kopen (Nibud 2012).

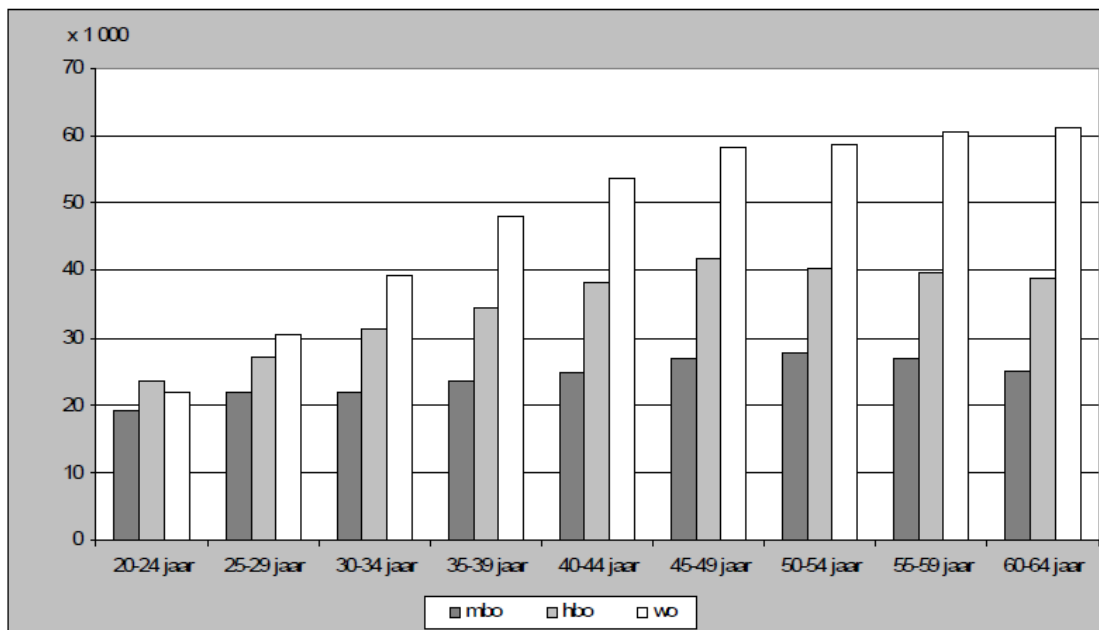
Hieruit is af te leiden dat vrouwen het moeilijker vinden om grote bedragen uit te geven en dus mogelijk minder bereid zijn te gaan lenen voor hun studie. In 2012 ligt dan ook het gemiddelde studieschuld van mannen op € 16.800 en dat van vrouwen op € 13.800. Als de private bijdrage van het hoger onderwijs toeneemt, dan zullen mannen meer gaan lenen. Echter zullen 60% van de vrouwen dan naast hun studie extra gaan werken, zodat hun lening niet omhoog gaat (Studie en werk, 2012).

De instroom in het hoger onderwijs neemt steeds meer toe. De deelname van vrouwen van 18 tot 25 jaar aan het hoger onderwijs is hoger dan van mannen met 43 procent tegen 37 procent in 2010. Dit verschil is de afgelopen jaren licht toegenomen (MOCW, 2011). Vrouwen maken een universitaire opleiding in het algemeen ook sneller af dan mannen. Op dit moment is er geen verschil in de toegankelijkheid voor het hoger onderwijs voor mannen en vrouwen. Wel zullen vrouwen sterker reageren op prijsverhogingen van het hoger onderwijs.

4.5 Afgestudeerden

Na een 4 tot 6 jarige HBO- of WO- opleiding behalen 70% van de studenten hun diploma en zijn ze afgestudeerd met (waarschijnlijk) een studieschuld (CBS, 2012a). Bij een studieschuld van € 15.000 moet een afgestudeerde gedurende 15 jaar maandelijks een bedrag van € 100 aflossen. Door verhoging van de schuld neemt het besteedbaar inkomen van afgestudeerden af. Er bestaan grote verschillen tussen het inkomen van afgestudeerde hbo'ers en wo'ers. Universitair geschoolde personen verdienen jaarlijks gemiddeld bijna de helft meer dan afgestudeerden van het hbo: € 50.000 versus € 36.000. Direct na het afstuderen zijn de verschillen nog gering, deze nemen echter sterk toe naarmate men ouder wordt. Een persoon met wo diploma verdient op zijn 60ste ongeveer 2½ keer zoveel als wat diegene op zijn 25-jarige verdiende, bij hbo'ers is deze verhouding 1½ (hbo-raad, 2012). Als het onderwijs duurder wordt en de private bijdrage van studenten nemen toe dan zullen studenten een baten- en lastenanalyse maken met alle opbrengsten en kosten van het hoger onderwijs. De meeste hbo'ers behoren, nadat zij zijn afgestudeerd, bij lagere SES dan de wo'ers. Ook wordt er verwacht dat hbo'ers minder gaan verdienen dan wo'ers. Er kan dan geconcludeerd worden dat hbo'ers sneller reageren op een stijgende prijs voor onderwijs aangezien zij in te toekomst minder verdienen en dus de baten lager zijn dan bij wo'ers.

Figuur7: inkomens van afgestudeerden

Bron: *Studeren loont. Inkomens van afgestudeerden in het mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs* (p. 11) van Mooij, M. Geerdinck, M. Oostrom, L. Weert, C. 2012. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

4.6 Internationale bevindingen

Om de toegankelijkheidseffecten van het hoger onderwijs beter te kunnen voorspellen wordt hieronder kort ingegaan op onderzoek naar situaties in het buitenland. CHEPS (2013) heeft onderzoek gedaan naar de internationale ervaringen om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs voor Nederland te kunnen voorspellen. Het gaat hier om landen met gelijkwaardige sociaal-economische structuur als in Nederland en waar er al sprake is van hoge private bijdrage van studenten. De volgende landen zijn onderzocht: Australië, Canada, Engeland, Nieuw Zeeland, Verenigde Staten, Duitsland, Noorwegen en Zweden. Er is onderzocht in hoeverre de toegankelijkheid van het hoger onderwijs negatief beïnvloed wordt met hogere private bijdragen van studenten. Zo is in Engeland in de afgelopen decennia veel veranderd. De leenmogelijkheden zijn verhoogd en dit ging samen met de verhoging van collegegelden. De collegegelden werden verhoogd naar gemiddeld bijna 10.000 per jaar in 2012. Ondanks de prijsverhogingen, was er een daling tussen de 7% en 9% van de studenten. Ook heeft Australië een verandering meegemaakt. Daar werd in 1989 een sociaal leenstelsel geïntroduceerd in de vorm van een Higher Education Contribution Scheme (HECS). Uit evaluaties komt naar voren dat de trendmatige ontwikkeling van de deelname aan het hoger onderwijs, niet veranderd is na de introductie van het HECS (Vossensteyn, Cremonini, Epping, Laudel & Leisyte, 2013).

Het algemene beeld dat in dit onderzoek naar voren komt is dat een verhoging van private bijdragen voor het onderwijs beperkte en tijdelijke effecten heeft. Het aantal studenten dat zich aanmeldt voor het hoger onderwijs daalt niet of slechts marginaal. Bovendien herstellen de traditionele deelnamepatronen zich na één of twee jaren. Verder blijft de verhouding tussen studenten uit lage

en hoge inkomensgroepen gelijk. In het onderzoek komt ook naar voren dat studenten een afkeer hebben tegen collegegelden en studieschulden. Leenaversie speelt dus wel een rol, maar als de studenten moeten kiezen, kiezen zij wel voor studeren (Vossensteyn, Cremonini, Epping, Laudel & Leisyte, 2013).

4.7 Verwachte invloed van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid

Bij het sociaal leenstelsel wordt de basisbeurs vervangen door een lening. Dit maakt het onderwijs duurder. Afschaffing van de basisbeurs en vervanging door een lening betekent voor studenten jaarlijks € 3.200 extra schuld. Bij een gemiddelde studieduur van vier jaar betekent dat bovenop de gemiddelde schuld van € 15.000 een extra schuld komt van € 13.000. Studenten krijgen dus een gemiddelde studieschuld van € 28.000, dit is bijna een verdubbeling van de studieschuld (CPB, 2013a) Op basis van Amerikaans onderzoek heeft het CPB (2013b) een rekenregel geformuleerd dat de verminderde deelname in het hoger onderwijs berekend. De rekenregel luidt als volgt: bij iedere verhoging van de private bijdragen over de studie met € 1.000, zou er een verminderde deelname aan het hoger onderwijs opleveren van 0,6%. Op basis van deze regel zou in het hbo het totale aantal studenten afnemen met 4.000 studenten (1,5%) en in het wo met 3.500 studenten (2,1%) (CPB, 2013b).

In figuur 8 wordt de effecten op de nieuwe instroom en het totale aantal studenten weergegeven. Daarbij is uitgegaan van de meeste recente gegevens over het aantal eerstejaars studenten in het hbo en wo. In 2012 bedraagt het aantal voltijds hbo studenten 87.200 en het aantal voltijd bachelor wo studenten bedraagt 43.400. Deze effecten zijn gelijk aan de hierboven genoemde rekenregel (MOCW, 2013b.).

Figuur 8: Afname in de deelname van voltijdstudenten door invoering van het sociaal leenstelsel.

Opleidingsniveau	Deelname 1e jaars (absoluut)	Deelname 1e jaars (percentage)	Deelname totaal (absoluut)	Deelname totaal (percentage)
HBO (voltijd)	1300 studenten	1,5%	4000 studenten	1,5%
WO	900 studenten	2,1%	3500 studenten	2,1%

Bron: *Deelname-effecten van de invoering van het sociaal leenstelsel in de bachelor- en masterfase* (p. 3), van CPB, 2013. Den Haag: brief aan Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 18 januari 2013.

Volgens de HBO-raad (2013) is de vraaguitval van het hoger onderwijs bij het invoeren van het sociaal leenstelsel opmerkelijk meer. Zij beweren dat er een totale vraaguitval zal ontstaan van ten minste 20.000 studenten. Verder als de aanvullende beurs toch wordt afgeschaft zal de vraaguitval toenemen tot 35.000 studenten. Deze cijfers zijn niet conform met de cijfers die voortkomen uit de onderzoek van de CPB (2013b).

4.8 Leenaversie

Het voorgestelde sociaal leenstelsel gaat er van uit dat jongeren geld zullen lenen om hun opleiding te bekostigen. Een afkeer van leningen en schulden kan jongeren er echter van weerhouden om op deze manier geld te steken in hun opleiding, ook al is het in principe een rendabele investering. Leenaversie wijst op psychologische kosten van een lening, die uitgaan boven de financiële kosten

van de lening en van de schuld. Jongeren met aversie tegen lenen en schulden zullen proberen hun studie op een andere manier te financieren of zouden in het uiterste geval zelfs kunnen afzien van een studie. Leenaversie heeft dus een bepaalde invloed op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs (SCP, 2013).

Vossensteyn (2005) heeft een onderzoek gedaan naar de financiële beslissingen van studenten in het hoger onderwijs. De conclusie uit zijn onderzoek is dat studenten uit lagere sociaaleconomische klassen meer weerstand blijken te hebben tegen schulden en ook een lagere inschatting maken van hun toekomstige inkomen. Ook hechten zij meer waarde aan beurzen en beschouwen zij studeren als meer risicovol dan studenten uit de hogere sociaaleconomische klassen. Het feitelijke gebruik van een lening bleek weinig te verschillen tussen studenten uit de lagere en hogere sociaaleconomische klassen. De waarschijnlijke oorzaak is dat studenten uit lagere klassen uiteindelijk vaker geen andere keuze hebben dan lenen (Vossensteyn, 2005). Ook recent onderzoek van Van den Broek et al. (2013) laat zien dat studenten in het hoger onderwijs weerstand voelen tegen het maken van schulden. Studenten die niet lenen zien een lening vaak als een uiterste stap die zij pas willen zetten als er geen alternatieven meer zijn (Van den Broek, 2013).

Van der Werfhorst (2013) verzamelde een aantal jaren geleden gegevens onder 15-jarige scholieren over hun bereidheid om later een lening voor een studie af te sluiten. Die bereidheid bleek samen te hangen met hun sociaal milieu. Scholieren uit de hogere milieus waren vaker bereid om geld te lenen voor een studie dan scholieren uit de lagere sociale milieus. De bereidheid om risico's te nemen wordt kennelijk niet zozeer bepaald door de financiële buffers die men heeft, maar eerder door culturele factoren. Een mogelijke verklaring is dat de meerwaarde van hoger onderwijs minder goed wordt onderkend door jongeren uit de lagere sociale milieus, waardoor zij een minder gunstige balans ervaren tussen kosten en opbrengsten van zo'n opleiding dan jongeren uit de hogere milieus (Van der Werfhorst, 2013).

Leenaversie speelt een rol in de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Zeker wanneer het sociaal leenstelsel wordt ingevoerd en de private bijdrage wordt verhoogd. Studenten hebben dan afkeer tegen studieschulden, en dit speelt vooral een duidelijke rol bij studenten uit lagere sociale klasse. Dit bevestigt en versterkt het verschil dat genoemd wordt in paragraaf 4.3. Voor studenten uit hogere sociale klasse is het hoger onderwijs toegankelijker dan voor studenten uit lagere sociale klasse. Leenaversie zal invloed hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs, vooral met betrekking op studenten uit lagere sociale klasse. Of deze invloed groot genoeg is, is nog maar de vraag. Studenten beweren vaker van studeren af te zien als zij moeten gaan lenen, maar als het puntje bij paaltje komt, gaan zij uiteindelijk toch studeren.

5 Koppeling onderzoeksresultaten aan hypothesen

In dit hoofdstuk wordt er een koppeling gemaakt van de onderzoeksresultaten aan de hypothesen. Het gaat hier om de hypothese die bij hoofdstuk drie naar voren zijn gekomen. De Human Capital Theorie beweert dat bij het invoeren van het sociaal leenstelsel er (bijna) geen effect zal zijn op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Echter beweert de economische gedragstheorie dat bij het invoeren van het sociaal leenstelsel er voor studenten uit lagere SES meer effect zal zijn op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES.

In dit hoofdstuk worden de twee hypothesen getoetst of ze waar zijn. Er wordt begonnen met de hypothese die voorkomt uit de Human Capital Theory. Er zal dan gekeken worden aan de hand van bestaand onderzoek of de hypothese juist is. Daarna zal er gekeken worden naar de tweede hypothese die voorkomt uit de economische gedragstheorie. Deze wordt ook aan de hand van bestaand onderzoek getoetst of de hypothese waar is.

5.1 Hypothese 1

De Human Capital Theory ziet de studiekeuze als een lange termijn investering, waarin de huidige en toekomstige kosten en baten worden vergeleken. Alle baten en kosten worden uitgedrukt in financiële termen. Dit zorgt voor een eenvoudige beslisregel: mensen zullen blijven investeren in onderwijs, zolang de baten groter zijn dan de kosten. Bij de invoering van het sociaal leenstelsel meent het Human Capital Theory dat de baten nog steeds groter zijn dan de kosten. Hieruit volgt de eerste hypothese: *Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal (bijna) geen effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs.*

Intomart GfK (2013) heeft aankomende studenten en hun ouders ondervraagd over hun verwachtingen ten aanzien van de financiering van het hoger onderwijs en over de invoering van het sociaal leenstelsel. De helft van de ondervraagde aankomende studenten is bereid een lening af te sluiten voor een studie of opleiding en slechts 10% geeft aan dat niet te doen. Ook geeft 38% van de ouders aan zeker of bereid te zijn een lening af te sluiten voor de studie van hun kind, 36% van de ouders zegt die bereidheid misschien te hebben en 24% zegt die bereidheid niet te hebben. Verder zullen de studenten de verhoogde private kosten oplossen door thuis te blijven wonen en te gaan werken naast hun studie. Er wordt dan ook verwacht dat er (bijna) geen uitval zal zijn in het hoger onderwijs bij het invoeren van het sociaal leenstelsel.

In het onderzoek van CHEPS (2013) naar de internationale ervaringen van de toegankelijkheid van het hoger onderwijs werd er geconcludeerd dat een verhoging van private bijdragen voor onderwijs een beperkte en tijdelijk effect heeft op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Het aantal studenten dat zich aanmeldt voor het hoger onderwijs daalt niet of slechts marginaal. Bovendien herstellen de traditionele deelnamepatronen zich na één of twee jaren.

Ook uit het onderzoek van het CPB (2013b) kan er geconcludeerd worden dat er bijna geen effect zal zijn op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs bij het invoeren van het sociaal leenstelsel. In dit onderzoek werd er een rekenregel geformuleerd dat er bij iedere verhoging van de private bijdragen over de studie met € 1.000, er een verminderde deelname aan het hoger onderwijs zou opleveren van 0,6%. Op basis van deze regel zou in het hbo het totale aantal studenten afnemen met max.

4.000 studenten (1,5%) en in het wo met max. 3.500 studenten (2,1%). Dit is in verhouding weinig studenten.

Echter stelt de HBO-raad (2013) dat deelname van het hoger onderwijs veel meer zal afnemen dan dat er uit het onderzoek van het CBP naar voren komt. De HBO-raad beweert dat er een totale vraaguitval zal ontstaan van ten minste 20.000 studenten. Verder als de aanvullende beurs toch wordt afgeschaft zal de vraaguitval toenemen tot 35.000 studenten.

In het onderzoek van het CPB wordt er duidelijk uitgelegd waar alle cijfers vandaan komen. Ook worden de berekeningen in de bijlage van het onderzoek weergegeven. Het HBO-raad daarentegen komen met cijfers die niet verder uitgelegd worden. In dit onderzoek zal hierdoor de cijfers van het CPB zwaarder wegen dan de cijfers van de HBO-raad. Ook gaan beide onderzoeken ervan uit dat de student alles in het geheel meerekent. Onder gevolg van het economisch gedragstheorie kan er worden uitgegaan dat studenten meer naar korte termijn kijken, waardoor het effect veel lager zou zijn en zij alleen kijken naar wat het volgend jaar meer kost in plaats van over de gehele studie.

Verder speelt leenaversie een geringde rol in de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Als studenten moeten kiezen, kiezen zij wel voor studeren. Er kan dan ook geconcludeerd worden, naar aanleiding van bestaand onderzoek over de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en de invloed van het sociaal leenstelsel, dat het invoeren van het sociaal leenstelsel (bijna) geen effect zal hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Hypothese 1, het invoeren van het sociaal leenstelsel zal (bijna) geen effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs, is dus juist.

5.2 Hypothese 2

De economische gedragstheorie bepaald de keuze van studenten onder onzekerheid door de monetaire winsten en verliezen en door de psychologische gevoelens, zoals vreugde, verdriet, verlies en winst. Er wordt bij deze theorie gekeken naar het verschil van wat individuen in feite beslissen met begrip van overtuigingen en voorkeuren en de beslissing die individuen hadden moeten nemen, gebaseerd op rationaliteit en logica. Bij het economische gedragstheorie kijken (aankomende) studenten naar het heden in plaats van de toekomst. De lening lijkt door de waardewaardering van studenten al gauw een groot bedrag. Dit geldt vaker voor studenten uit lagere SES, waardoor zij eerder zullen reageren op een verhoging van private kosten. Hieruit volgt de tweede hypothese: *Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal voor studenten uit lagere SES meer effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES.*

CBS (2013) heeft onderzoek gedaan naar de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Daarbij is na zes jaar gekeken of de ondervraagde van hoger onderwijs hebben genoten, nog studeren, zijn uitgevallen of al een diploma hebben gehaald. Uit dit onderzoek blijkt dat vanuit de hoogste inkomensgroep 96% ging van de vwo'ers door naar het hoger onderwijs, tegenover 90% uit de laagste inkomensgroep. Van de havisten stroomde 89% van de hoogste inkomensgroep en 80% van de laagste inkomensgroep door naar het hoger onderwijs. Dit toont aan dat er een verschil is in doorstroom naar het hoger onderwijs tussen leerlingen uit laagste inkomensgroep en hoogste inkomensgroep.

Dit verschil wordt mede verklaard door het verschil aan inkomens van de ouders en het verschil in ouderlijk bijdrage. Studenten uit lagere SES krijgen minder ouderlijk bijdrage dan studenten van

hogere SES. Hieruit kan worden afgeleid dat studenten uit lagere inkomensgroepen meer moeten lenen en dus sterker reageren op een grote wordende private bijdrage voor het hoger onderwijs. Dit heeft een negatief effect op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs voor studenten uit lagere inkomensgroepen, omdat het onderwijs voor deze groep te duurder wordt. Bij het invoeren van het sociaal leenstelsel wordt er dus ook verwacht dat studenten uit lagere SES sterker reageren dan studenten uit hogere SES.

Ook is er in onderzoek van het CBS (2008) gebleken dat studenten uit laagste SES-klasse na acht jaar bijna twee keer zo vaak uitvallen als studenten uit de hoogste klasse (27 versus 15 procent). Dit verschil zal naar verwachting alleen maar toenemen als bij het sociaal leenstelsel de basisbeurs wordt vervangen door een lening en dus de private bijdrage hoger wordt.

De onderzoek van CHEPS (2013) naar de internationale ervaringen van de toegankelijkheid van hoger onderwijs werd er geconcludeerd dat de verhouding tussen studenten uit lagere en hogere inkomensgroepen gelijk blijven. Dit is volgens het economische gedragstheorie rationeel ook waar. In dit onderzoek wordt echter ook rekening gehouden met de psychologische gevoelens van studenten, waardoor er vanuit wordt gegaan dat er toch een verschil zal komen als het sociaal leenstelsel wordt ingevoerd. Leenaversie speelt hierbij een rol. Uit onderzoek van Van der Werfhorst (2013) blijkt dat scholieren uit de hogere milieus vaker bereid waren om geld te lenen voor een studie dan scholieren uit de lagere sociale milieus. Scholieren uit lagere SES hebben dus een grote afkeer tegen lenen en schulden. Er wordt dan verwacht dat studenten uit lagere SES sterker zullen reageren op het invoeren van het sociaal leenstelsel dan studenten uit hogere SES. Hypothese 2, het invoeren van het sociaal leenstelsel zal voor studenten uit lagere SES meer effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES, is dus waar.

Of dit in praktijk ook echt gebeurt, is nog maar de vraag. Zullen de studenten uit lagere SES daadwerkelijk stoppen als het sociaal leenstelsel wordt ingevoerd of beweren zij dit alleen en gaan ze in praktijk gewoon verder studeren. Het antwoord hierop is nog onduidelijk en zal pas in het onderzoek van de ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in 2015 ontdekt worden. Zij zullen de instroom-, doorstroom- en uitstroomgegevens van drie opeenvolgende jaren vergelijken. Hieruit kan in algemene zin worden afgeleid of er veranderingen in de toegankelijkheid optreden.

6 Conclusie en reflectie

Toegankelijkheid wordt gedefinieerd als de kansengelijkheid bij de instroom, de deelname en de doorstroom naar vervolgstudie. Hiermee wordt bedoeld dat de onderwijscarrière van een willekeurig individu onafhankelijk is van factoren als de sociale, economische, etnische of culturele achtergronden. Behalve bij de instroom in het primair onderwijs moeten talent en behaalde resultaten doorslaggevend zijn in de onderwijscarrière van een individu en mogen er geen financiële belemmeringen zijn (MOCW, 2013b). In dit onderzoek wordt er onderzocht of bij de invoering van het sociaal leenstelsel de toegankelijkheid van het hoger onderwijs gehandhaafd wordt en er dus geen financiële belemmeringen zijn, wat de doorstroom naar het hoger onderwijs belemmert.

Om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs te onderzoeken is er gekeken naar de aspiraties van aankomende studenten, de vooropleiding van studenten en het inkomen van de ouders. Er is aandacht gegeven aan het verschil tussen mannen en vrouwen, het besteedbaar inkomen van afgestudeerden en de internationale ervaringen. Ook is er in dit onderzoek de verwachte effecten van het sociaal leenstelsel op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs beschreven. De onderzoeksresultaten die naar voren komen uit de bestaande gegevens komen tot twee conclusies. Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal (bijna) geen effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Er wordt verwacht dat er een beperkte en tijdelijk effect zal ontstaan, maar dat traditionele deelnamepatroon zich na één of twee jaren herstelt. Ook door de geformuleerde rekenregel van het CPB wordt er verwacht dat bij iedere verhoging van € 1.000 er een verminderde deelname aan het hoger onderwijs zal ontstaan van 0,6%. Dit is in verhouding weinig studenten, waardoor er bijna geen effect op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs wordt verwacht. Echter zal het kleine toegankelijkheidseffect dat er kan ontstaan meer effect hebben voor studenten uit lagere SES dan studenten uit hogere SES. Studenten uit lagere SES stromen minder snel door naar het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES. Ook krijgen zij minder ouderlijk bijdrage voor hun studie, waardoor zij meer moeten lenen. Verder speelt leenaversie een grotere rol en wordt er verwacht dat studenten uit hogere milieus vaker bereid zijn geld te lenen voor hun studie dan studenten uit lagere milieus. Hierdoor kan er ook geconcludeerd worden dat het invoeren van het sociaal leenstelsel voor studenten uit lagere SES meer effect zal hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES. Beide hypothesen zijn waar afhankelijk van de theoretische basis die wordt gebruikt. Er zal dan ook met beide hypothesen rekening gehouden moeten worden als het sociaal leenstelsel ingevoerd wordt.

In de politieke discussie over het sociaal leenstelsel speelt de vraag naar de toegankelijkheid van het hoger onderwijs een grote rol. De partijen SP, GroenLinks en het CDA zijn bang dat het sociaal leenstelsel de toegankelijkheid van het hoger onderwijs tekort komt en dat studenten later worden opgezadeld met een te hoge schuld. Door het invoeren van het sociaal leenstelsel ontstaat er een te hoge drempel, waardoor studenten zullen afzien van studeren. Ook denkt de SP dat het sociaal leenstelsel niet sociaal is en dat dit ten koste gaat van studenten uit lagere SES.

Het voorstel van de minister om het sociaal leenstelsel in te voeren zal volgens het kabinet de toegankelijkheid van het hoger onderwijs nauwelijks beperken. Het sociaal leenstelsel vervangt de basisbeurs door een lening. Met deze besparingen wil het kabinet investeren in het onderwijs en onderzoek om de kwaliteit van het hoger onderwijs te verbeteren. Ook wil het kabinet dat zij met het

sociaal leenstelsel eerlijker deelt en wil het kabinet een bewuste studiekeuze bevorderen. Als laatste wil het kabinet met het sociaal leenstelsel dat de overheid efficiënter gaat werken. Verder zal met het voorgestelde sociaal leenstelsel de overheid de hogere private bijdrage voorschieten en betalen afgestudeerde de lening naar daadkracht terug. Volgens de Jet Bussemaker(2012/2013a) is dit sociaal want studenten hoeven geen leenangst te hebben. Zij dienen hun schuld alleen af te lossen wanneer hun latere inkomen hoog genoeg is. De private bijdragen van studenten nemen met het sociaal leenstelsel toe, maar er wordt verwacht dat de studenten later met hun inkomen het gemakkelijk terug kunnen betalen. Het sociaal leenstelsel belemmert de toegankelijkheid van het hoger onderwijs nauwelijks.

Echter houdt het kabinet alleen rekening met één theoretische grondslag, namelijk het Human Capital Theorie en verwachten zij dat het sociaal leenstelsel (bijna) geen effect zal hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Zij houden geen rekening met een andere theoretische grondslag, zoals de economische gedragstheorie. De economische gedragstheorie die stelt dat het sociaal leenstelsel voor studenten uit lagere SES meer effect zal hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs dan studenten uit hogere SES. Beide hypothesen worden in dit onderzoek als juist aangetoond en het kabinet hoort dan ook met hypothese 2 rekening te houden.

Ook stelt Jet Bussemaker (2012/2013a) dat studenten geen leenangst hoeven te hebben, maar hier wordt geen rekening gehouden met de afkeer van studenten tegen schulden. Dit geldt vooral voor studenten uit lagere SES. Leenaversie zal zeker invloed hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs, vooral met betrekking op studenten uit lagere SES.

Het kabinet wil met het sociaal leenstelsel eerlijker delen en zij verwachten dan ook een verbetering. In hoofdstuk 4 en specifiek in paragraaf 4.3 wordt er juist een beperking verwacht op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Als het eerlijker zou zijn dan zou de toegankelijkheid moeten verbeteren en dat gebeurt niet. Er wordt juist een verslechtering van de toegankelijkheid verwacht als de private bijdrage omhoog gaat en dit geldt vooral voor studenten uit lagere SES.

Het invoeren van het sociaal leenstelsel zal (bijna) geen effect hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Het effect dat er zal ontstaan, zal meer invloed hebben voor studenten uit lagere SES dan studenten uit hogere SES. De advies die in dit onderzoek naar voren komt, is dat het kabinet, mits zij het sociaal leenstelsel willen invoeren, meer aandacht moet geven aan studenten uit lagere SES om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs te bewaren.

Literatuur

- Babbie, E. R. (2012). *The practice of social research*: Wadsworth Publishing Company.
- Barr, N. (2004). *The economics of the welfare state*. Fourth edition, Oxford: Oxford University Press.
- Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (2009). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*: University of Chicago Press.
- Bowen, H. R. (1997). *Investment in learning*: Johns Hopkins University Press.
- Braam, M. (2004). *Geschiedenis van studiefinanciering*. Verkregen op 26 februari 2004 van http://www.politiek-actie.net/pages/dossiers/onderwijs/studiefinanciering/index/Geschiedenis_stufi.html
- Broek, A. van den, F. Wartenbergh, C. Braam, M. Brink en H. Poels (2013). *Monitor beleidsmaatregelen. De relatie tussen beleidsmaatregelen, studiekeuze en studiegedrag*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- CBS (2012a). *Jaarboek onderwijs in cijfers*. Den Haag/Heerlen: CBS
- CBS (2012b). *Steeds meer jongeren volgen hoger onderwijs*. Den Haag: CBS.
- CBS (2013). *Toegankelijkheid hoger onderwijs, relatie tussen instroom in het hoger onderwijs en huishoudinkomen van jongeren die op 1 oktober 2005 zestien jaar waren*. Den Haag: CBS.
- CPB (2013a). *Aflossing studieschuld bij sociaal leenstelsel*. Den Haag: Uitgevoerd op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap op 7 juni 2013.
- CPB (2013b). *Deelname-effecten van de invoering van het sociaal leenstelsel in de bachelor- en masterfase*. Den Haag: brief aan Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 18 januari 2013.
- De Jong, U. Van Leeuwen, M. Roeleveld, J. & Zijl, M. (2001). *Deelname aan hoger onderwijs: toegankelijkheid in beweging, kiezen voor hoger onderwijs 1995-2000*. Zoetermeer: In opdracht van Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Dienst Uitvoering Onderwijs (2013). *Wat is studiefinanciering?* Verkregen op 5 mei 2013 van http://duo.nl/particulieren/studiefinanciering/sfho/wat_is_studiefinanciering/wat_is_studiefinanciering.asp
- Dijk, J. van (2012). *Van langstudeerboete naar leenstelsel: van kwaad tot erger*. SP, verkregen op april 9, 2013, van http://www.sp.nl/onderwijs/nieuwsberichten/12731/121001-Van_langstudeerboete_naar_leenstelsel_van_kwaad_tot_erger.html
- Elbers, H. Kaashoek, R. (2011). *Onderwijs reëel bekeken: Flinke toename aandeel leningen in studiefinanciering*. Den Haag/ Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- HBO-raad (2012). *Toegankelijkheid hoger onderwijs en de rol van studiefinanciering*. Den Haag: HBO-raad.
- Hirshleifer, J. & Riley, J. G. (1992). *The analytics of uncertainty and information*: Cambridge University Press.
- Humphrey, S. J. (1999), Probability learning, event-splitting effects and the economic theory of choice, *Theory and Decision*, Vol. 46, pp. 51-78.
- Hupe, P.L. & Van Solm, A. I. T. (1998). Het Zoetermeerse labirint, *Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek 55*, Den Haag: SDU Grafisch Bedrijf.
- Intomart GfK (2013). *Bekendheid van de plannen voor het hoger onderwijs (Nulmeting)*. Online onderzoek onder leerlingen en ouders in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 27 maart 2013.
- Jacobs, B., & Canton, E. (2003). Effecten van de invoering van een sociaal leenstelsel in het Nederlands Hoger Onderwijs.
- Johnes, G. (1993), *The economics of education*. London: The MacMillan Press Ltd.
- Johnes, J., & Johnes, G. (1995). Research funding and performance in UK university departments of economics: a frontier analysis. *Economics of education review*, 14(3), 301-314.
- Johnstone, D. B. (2004). The economics and politics of cost sharing in higher education: comparative perspectives. *Economics of education review*, 23(4), 403-410.
- Jongbloed, B.W.A. (2005), *Strengthening consumer choice in higher education*, in: D.B. Johnstone, M. Joao Rosa, P. Teixeira and J.J. Vossensteyn, *Hard Choices – Cost-Sharing, Efficiency and Equity in Higher Education Policy*, Douro Series, Dordrecht: Kluwer.
- Jongbloed, B., & Vossensteyn, J. (2012). *Sociaal leenstelsel: sociaal of asociaal?* TC Tubantia.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979), Prospect theory: an analysis of decision under risk, *Econometrica*, Vol. 47, pp. 263-291.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2000). *Choices, values, and frames*: Cambridge University Press.
- Loomes, G. (1999), Some lessons from past experiments and some challenges for the future, *The Economic Journal*, Vol. 109, pp. 35-45.
- Meijers, F. (1995), *Arbeidsidentiteit: studie- en beroepskeuze in de post-industriële samenleving*, Alphen aan de Rijn : Samson H.D. Tjeenk Willink, 1995.
- Menon, M.E. (2004), Information search as an indication of rationality in student choice of higher education, *Education Economics*, Vol. 12, No. 3, pp. 267-283.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008). *Instroomcohort 1999/00 hoger onderwijs; situatie na 8 jaar*. Monitor Trends in Beeld: CBS. Verkregen op 1 juni van http://www.Trendsinbeeld.minocw.nl/grafieken/3_1_1_17.php

- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011). *Kerncijfers 2007-2011*, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Uitgave mei 2011.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012/2013a). Hoofdpijnenbrief studiefinanciering 'Toekomstbestendige studiefinanciering voor sterke onderwijskwaliteit'. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 18 januari 2013. 479080.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012/2013b). Onderzoeken in verband met hoofdpijnendebat studiefinanciering. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 5 april 2013. 498618.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012/2013c). *Verdere invulling sociaal leenstelsel en onderzoek naar gedragseffecten*. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 7 juni 2013. 519290
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2013a). *Kerncijfers 2008-2013*, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Uitgave mei 2013.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2013b). *Toegankelijkheid*, Monitor Trends in beeld: MOCW. Verkregen op 28 mei 2013 van http://www.trendsinebeeld.minocw.nl/vervolg.php?h_id=1&s_id=1
- Mooij, M. Geerdinck, M. Oostrom, L. Weert, C. (2012) *Studeren loont. Inkomens van afgestudeerden in het mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Nibud (2012). *Mannen, vrouwen en geldzaken*. Verkregen op 28 mei 2013: http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/2012/Factsheet_man_vrouwen_geldzaken.pdf
- Psacharopoulos, G. (ed.) (1987), *Economics of education, Research and studies*, Oxford: Pergamon Press.
- Rabin, M. (1998), Psychology and economics, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVI, pp. 11-46.
- Rijksoverheid (2013). *Nieuw stelsel studiefinanciering*. Verkregen op 14 mei 2013: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/hoger-onderwijs/nieuw-stelsel-studiefinanciering>
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 51(1), 1-17.
- Simon, H. A. (1957). *Models of man*, Wiley, New York.
- Simon, H. A. (1972). Theories of bounded rationality. *Decision and organization*, 1, 161-176.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2013). *De studie waard; een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van het sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs*. Den Haag: SCP, juni 2013.
- Studie & Werk (2012). *Studenten lenen steeds meer geld*. Elsevier en SEO Economisch Onderzoek.

- Teunis, H. S. (2012). *GroenLinks twijfelt: sociaal of schraal leenstelsel*. BNR-nieuws. Verkregen op april 9, 2013, van <http://www.bnr.nl/nieuws/259054-1211/groenlinks-twijfelt-sociaal-of-schraal-leenstelsel>
- Vossensteyn, J. J. H. (2005). *Perceptions of student price-responsiveness; a behavioural economics exploration of the relationships between socio-economic status, perceptions of financial incentives and student choice*: CHEPS/UT.
- Vossensteyn, J. J. (CHEPS) (2006). *Studieleningen in perspectief*. Tijdschrift onderwijsrecht onderwijsbeleid, (ISSN 0778-0443), 2006(4/5), 389-398.
- Vossensteyn, J.J. (2007). *Public-private funding of higher education: a social balance*. The Dutch case study on the public and private costs for higher education: CHEPS/UT.
- Vossensteyn, H. Cremonini, L. Epping, E. Laudel, G. & Leisyte, L. (2013). *International Experiences with Student Financing*. Tuition fees and student financial support in perspective: CHEPS.
- Vossensteyn, J.J. (2013). *Widening participation in the Netherlands*: Report submitted to HEFCE by CHEPS/UT
- Werfhorst, H. van de (2013). *Lenen voor de studie: sociaal bepaald?* Geraadpleegd mei 2013 via: <http://www.hermanvandewerfhorst.socsci.uva.nl/blog/sociology/leenbereid>
- Winston G.C. (1997), *Why can't a college be more like a firm?*, Massachusetts: Williams College.
- Worldbank (2002), *Constructing knowledge societies: new challenges for tertiary education*, Washington, D.C.: Worldbank.